

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра зарубіжної літератури**

**АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФАНТАСТИЧНИХ СВІТІВ
РОБЕРТА ШЕКЛІ**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студента II курсу магістратури
освітньої програми
**«Зарубіжна література та англійська
мова: теорія і методика навчання»**,
спеціальність – 014.21 Середня освіта
Сергія Сергійовича КИРИЧЕНКА
Науковий керівник:
к.філол.н., доц. кафедри зарубіжної
літератури **Наталія БІЛИК**
Рецензент:
к.філол.н., проф. кафедри зарубіжної
літератури **Наталія ЖЛУКТЕНКО**

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

кафедри зарубіжної літератури

протокол №__ від «__»_____2025 року

завідувач кафедри _____

д.філол.н., проф. **Лілія МІРОШНИЧЕНКО**

**КИЇВ
2025**

АНОТАЦІЯ

Вивчення футурологічних образів у науковій фантастиці американської літератури дає можливість зрозуміти, як проектується реальність у вигаданих світах, за допомогою яких художніх прийомів виявляється потенціал людської сутності. Це підхід, який допомагає простежити, як автор переосмислює цінність буття людини, наводить приклади соціальних моделей поведінки і способів установа вербальних і невербальних контактів, окреслює культурні цінності з урахуванням їх впливу на хід еволюції.

Мета дослідження – проаналізувати культурно-соціальні моделі поведінки в уявних світах на прикладі творчості Роберта Шеклі. Акцент зроблено на гуманістичних концептах у фантастичних світах і прояву влади, зокрема чинниках пригнічення, домінування, впливу на людську свідомість. Важливо наголосити, що антропологія майбутнього у художній літературі – це спроба передбачити, якою буде еволюція людини в альтернативних умовах, які навички і здібності вона потребуватиме для виживання, перед якими моральними викликами постане і як з ними боротиметься.

Моделюючи фантастичні світи, Роберт Шеклі звертає увагу на прояви фізичного та морального виживання, на внутрішню свободу особистості й форми контролю насильства, ймовірність гуманістичного розколу цінностей, прояви гуманізму у споживацькому середовищі та прагнення людиною щастя. Тема утвердження сили креативного мислення й інтелекту, внутрішньої мотивації людини до виживання в екстремальних умовах є цікавою з точки зору вивчення наукової фантастики і в закладах базової середньої освіти. А інтегрований урок як вид нестандартного сприяє всебічному осягненню елементів «фантастичного» в оповіданнях Роберта Шеклі. Під час такого уроку учні мають змогу розкрити свої знання, уміння і навички з обох предметів.

Ключові слова: наукова фантастика, Роберт Шеклі, «Запах думки», «Злочинна цивілізація», «Сьома жертва», «Паломництво на Землю», теорія міжкультурної комунікації, Cultural Studies, людина і влада, футуристичні образи.

ABSTRACT

The study of futuristic images in American science fiction literature provides an opportunity to understand how reality is projected into fictional worlds, through which artistic techniques the potential of the human essence is revealed. This approach helps to trace how the author rethinks the value of being a person, gives examples of social models of behaviour and ways of establishing verbal and non-verbal contacts, outlines cultural values taking into account their influence on the course of evolution.

The purpose of our study is to analyse cultural and social models of behaviour in imaginary worlds using the work of Robert Sheckley as an example. The emphasis is on humanistic concepts in fantastic worlds and the manifestation of power, in particular, factors of oppression, dominance, and influence on human consciousness. It is important to emphasize that the anthropology of the future in fiction is an attempt to predict what the evolution of man will be like in alternative conditions, what skills and abilities he will need for survival, what moral challenges he will face and how he will fight them.

Modelling fantastic worlds, Robert Sheckley draws attention to the manifestations of physical and moral survival, to the inner freedom of the individual and forms of control over violence, the possibility of a humanistic split in values, manifestations of humanism in a consumer environment and a person's pursuit of happiness. The topic of affirming the power of creative thinking and intelligence, and a person's internal motivation to survive in extreme conditions, is interesting from the point of view of studying science fiction and in basic secondary education institutions. And an integrated lesson, as a type of non-standard, contributes to a comprehensive understanding of the elements of the "fantastic" in Robert Sheckley's stories. During such a lesson, students have the opportunity to reveal their knowledge, skills, and abilities in both subjects.

Key words: science fiction, Robert Sheckley, «Odour of Thought», «The Status Civilization», «Seventh Victim», «Pilgrimage to Earth», theory of intercultural communication, Cultural Studies, human and power, future images.

ЗМІСТ

Вступ	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФАНТАСТИЧНИХ СВІТІВ РОБЕРТА ШЕКЛІ	9
1. 1. Жанр наукової фантастики в американській літературі середини ХХ століття.....	9
1. 2. Перспектива Cultural Studies при дослідженні позаземних цивілізацій, створених науковими фантастами	13
1. 3. Теорія міжкультурної комунікації як засіб дослідження фантастичних світів.....	16
Висновки до Розділу I	23
РОЗДІЛ II. ФУТУРОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У ПРОЗІ РОБЕРТА ШЕКЛІ	26
2. 1. Проблема цінності людського інтелекту в оповіданні «Запах думки».....	26
2. 2. Осмислення природи насильства та соціальних конструкцій в оповіданні «Сьома жертва».....	30
2. 3. Проблема пошуку істинного сенсу життя в оповіданні «Паломництво на Землю».....	31
2. 4. Модулювання взаємин людини і влади у футуристичних проєкціях Роберта Шеклі (на матеріалі роману «Злочинна цивілізація»).....	34
Висновки до Розділу II	46
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «ФАНТАСТИЧНОГО» У ШКІЛЬНИХ МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМАХ 5-7 КЛАСІВ ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ)	49
3.1. Особливості репрезентації «фантастичного» у шкільних творах для 5-7 класів.....	49
3.2. План-конспект інтегрованого уроку на основі оповідання Роберта Шеклі «Запах думки» (6 клас).....	59
Висновки до Розділу III	75
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	93

Вступ

Антропологічний підхід сприяє поглибленому розумінню культурної розмаїтості, спонукає до критичного осмислення сучасних поведінкових норм, правил, звичаїв і табу, свідчить про зацікавлення письменників-фантастів художнім моделюванням «фантастичного» з акцентом на внутрішній світ особистості, а не сам процес освоєння космосу, показує шляхи віднайдення універсального, істинно цінного поза часом і простором. Тема нашого дослідження пов'язана із широким колом проблем, що стосуються взаємодії людини, суспільства і культури у спроектованих Робертом Шеклі фантастичних світах. По-перше, це зображення людини в екстремальних умовах на альтернативних цивілізаціях і її внутрішня трансформація під час контакту з іншими видами і новітніми технологіями; по-друге, це розкриття проблеми ідентичності та самосвідомості, коли стирається межа між «людським» і «штучним інтелектом»; по-третє, осмислення культурно-соціальних моделей у футурологічних цивілізаціях, зокрема яким чином здійснюється контроль свідомості й поведінки людини; по-четверте, етичні проблеми й екзистенційний пошук особистості в умовах альтернативного світу, що часто позбавлений логіки.

Актуальність і новизна теми дослідження. Cultural Studies і теорія міжкультурної комунікації – сучасні підходи для здійснення комплексного аналізу художніх творів. Дібрані теоретичні підходи демонструють свою ефективність при вивченні творчості Роберта Шеклі. Наукова фантастика американського письменника – це засіб моделювання майбутнього з урахуванням тенденцій і викликів сучасності. Помітно, що сприйняття світу у художніх творах Роберта Шеклі має позитивістський характер, а отже, мало нагадує антиутопічні викривлені моделі реальності з катастрофічними наслідками. Проблеми, які піднімає Роберт Шеклі, розкривають потенціал людини. Письменника цікавить більше не технічний науковий прогрес, а взаємодія людини і соціуму. Дослідження футуристичних образів альтернативних цивілізацій дає можливість осмислити позитивні та негативні

наслідки контактів людини майбутнього з іншими видами і технічними засобами в екстремальних умовах. У роботі цілеспрямовано розглядаються особливості жанру наукова фантастика в американській літературі середини ХХ ст. (на матеріалі творів Роберта Шеклі «Запах думки», «Сьома жертва», «Паломництво на Землю» та «Злочинна цивілізація»); застосовується комбінований аналіз художнього простору, основних тем і мотивів творів Роберта Шеклі; виявляється специфіка втілення футурологічних образів цивілізацій, антропологічних ідей гуманізму, здійснення влади у культурі майбутнього, зокрема способів домінування, пригнічення, підпорядкування, впливу на людську свідомість, що характерні для жанру «наукова фантастика»; демонструється авторська методична розробка нестандартного виду уроку – інтегрованого, в якому вперше поєднані міжпредметні зв'язки зарубіжної літератури й англійської мови відповідно до сучасних освітніх стандартів Нової української школи.

У нашому дослідженні ми зосередилися на творчості Роберта Шеклі, беручи за основу антропологічний аспект вивчення фантастичних світів, спроектованих сучасним американським письменником. «Фантастичне» у вітчизняній літературі досліджували Д. Айдадич, Г. Баран, Ф. Бацевич, Т. Бовсунівська, Ю. Єгорова, Т. Конєва, О. Осадча, О. Ребрій, Н. Яремака. Плани-конспекти уроків, що містять аналіз оповідання «Запах думки», розробляли українські вчителі зарубіжної літератури: О. Борківська, З. Говорунець, О. Дем'яненко, Є. Кашуба, В. Козієва, С. Крутофіст, О. Кудрявська, Л. Мудра, О. Тіхомірова, С. Хороб, М. Юрчишина. Іронічне і принципи творення фантастичного зацікавили співвітчизників автора, американських дослідників Дж. Джонаса, В. Нельсон і Д. Норвіча. А загальні принципи побутування жанру наукової фантастики представлені у закордонних працях Д. Бирне-Сміта, Р. Блейера, М. Боулда, Т. Ваймера, Ш. Вінт, Дж. Гунісона, Ф. Келеган, Д. Коварта, Дж. Лімона, Н. Менсфілда, Ф. Медлесон, Б. Пушман-Наленс, Ф. Робінсона, Б. Стейбелфорда, П. Ф'юрі, С. Хамен.

У дослідженні вперше репрезентовано аналіз оповідань «Запах думки», «Сьома жертва», «Паломництво на Землю» і роману «Злочинна цивілізація» на основі нових підходів – Cultural Studies і теорія міжкультурної комунікації. Крім того, розроблено інтегрований урок, який наочно представляє сутність і актуальність міжпредметних зв'язків зарубіжної літератури й англійської мови (мова оригіналу художніх текстів Роберта Шеклі). Навчальні дисципліни взаємозалежно розкривають поняття «фантастичне» як вимогу сьогодення в освітньому шкільному процесі.

Мета роботи полягає у вивченні антропологічних вимірів фантастичних світів на прикладі творів американського письменника Роберта Шеклі.

Мета дослідження зумовила виконання таких **завдань**:

- дослідити культурно-історичні передумови формування жанру наукової фантастики у середині ХХ ст. в американському суспільстві;
- оприаявити відмінності наукової фантастики від інших жанрів фантастичної літератури;
- продемонструвати специфіку фантастичних світів Роберта Шеклі;
- визначити потенціал Cultural Studies для аналізу антропологічних вимірів футуристичних світів Роберта Шеклі;
- окреслити коло проблем цінності людського інтелекту, пошуку істинного сенсу життя, сутності природи насильства та недбалості соціальних конструкцій, взаємин людини і влади на основі теорії міжкультурної комунікації;
- розробити оригінальний методичний матеріал, а саме план-конспект інтегрованого уроку для учнів закладів базової середньої освіти з урахуванням елементів «фантастичного» на прикладі творчості Роберта Шеклі.

Об'єктом дослідження є науково-фантастичні твори Роберта Шеклі.

Предмет дослідження – антропологічні виміри фантастичних світів у творах Роберта Шеклі «Запах думки», «Сьома жертва», «Паломництво на Землю» і «Злочинна цивілізація».

Основні методи дослідження: культурно-історичний, Cultural Studies теорія міжкультурної комунікації та жанрологічний.

Практична значущість основних положень і отриманих результатів роботи полягає у тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшій розробці антропологічних вимірів фантастичних світів у творчості Роберта Шеклі; ними можуть скористатися викладачі ЗВО гуманітарних кафедр з метою розробки спецкурсів для студентів, які обирають літературознавчу спеціалізацію; вчителі під час вивчення творчості Роберта Шеклі на уроках зарубіжної літератури, а також студенти у процесі написання курсових та магістерських робіт.

Апробація. Представлені тези доповіді на тему «Фантастичне» в оповіданні Роберта Шеклі «Запах думки»: структура інтегрованого уроку для 6 класу», які для наочності супроводжувались мультимедійною презентацією на ІХ Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи», що відбулися 10-11 квітня 2025 р. у Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка у м. Київ.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 100 позицій, з них 40 англійських та 60 українськомовних, а також 4 додатки.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФАНТАСТИЧНИХ СВІТІВ РОБЕРТА ШЕКЛІ

1.1. Жанр наукової фантастики в американській літературі середини XX століття

Явище «наукова фантастика» з'явилося і формувалося саме під впливом суспільно-культурної реабілітації після Другої світової війни, науково-технічної революції й утвердження культурних цінностей американського суспільства середини XX ст. Але перш, ніж сформулювати визначення літературного жанру «наукова фантастика», потрібно чітко розуміти відмінності між цим терміном та паронімічно співзвучними: «фантастика», «фантастичне», «фентезі». Наявність такої низки співзвучних термінів викликає, за словами Ю. Єгорової, проблему розмитості у класифікації критеріїв щодо змішаних жанрів, піджанрів, жанрових різновидів [14, с.235]. Отож «фантастика» і «фантастичне» у літературознавчих працях репрезентується як відтворення суб'єктивної реальності автора, його оригінальності художнього вимислу, нестандартних способів процесу фантазування (творення образів за допомогою уяви у моменти авторського натхнення). Цю думку послідовно підтверджують у своїх дослідженнях Г. Баран, Т. Бовсунівська, С. Хороб, Н. Ярема та ін. Видається доречним також представити наукові міркування О. Осадчої: «Структурна концептуалізація фантастичного твору передбачає алгоритмічне моделювання сюжету через ключові концепти. Реконструйовано концептуальний алгоритм фантастичного тексту: ОСВОЄНИЙ ПРОСТІР > ПОДОРОЖ (ШЛЯХОМ із ПЕРЕШКОДАМИ, за допомогою НЕЗВИЧАЙНИХ ЗАСОБІВ та ДІЙ, за участі НЕЗВИЧАЙНИХ ПОМІЧНИКІВ, проти волі АНТАГОНІСТІВ) > НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР (із НЕЗВИЧАЙНИМИ ЧАСОМ, ПЕРСОНАЖАМИ) > ПОВЕРНЕННЯ [34, с.11]. У свою чергу С. Хороб зазначає, що «термін «чиста фантастика» є найближчим до «власне

фантастики», хоч зрозумілими і прийнятними є й синтезовані означення «фантастичний жанр» чи «жанр фантастичної літератури» [46, с. 488].

«Фентезі», за словами Л. Картера, автора книги «Уявні світи», тяжіє до своєрідних казок для дорослих. Він визначає фентезі, як «оповідання про дива, які не належать ні до наукового світу, ні до потойбічного. Такі твори часто створювалися на основі міфологічних і казкових образів, сюжетів» [16]. Термін «наукова вигадка» або «наукова белетристика», виник у 1926 р. в Америці і був уперше впроваджений письменником Х. Гернсбеком. До його появи і впровадження існували інші поняття: «науковий» і «фантастичний» (так свої романи називали Жюль Верн і Г. Уеллс). Обидва поняття об'єднав в одне «науково- фантастичне» Я. Перельман у 1914 р., додавши його як підзаголовок до свого оповідання «Сніданок у невагомій кухні». «Наукова фантастика поєднала в собі метод художньої літератури з пізнанням і відображенням світу, в якому на першому плані — уява та інтуїція, метод науки з експериментальною основою і суворою логікою аналізу» [16].

Досліджуючи історично-культурні передумови, які спровокували появу літературного жанру «наукова фантастика», маємо звернутися до ідеї світового глобалізаційного процесу, його взаємозв'язку з геополітичним виміром та специфікою ведення зовнішньої політики. За спостереженнями Петрінка В., «згідно з стратегічними планами американського істеблішменту широкомасштабна глобалізація повинна призвести до життя людей згідно з єдиними ліберально-демократичними принципами, ідеалами і концепціями. Поширення Американською державою ліберально-демократичних цінностей по всьому світу в період після Другої світової війни й до нині призводить до того, що вони стають загальносвітовими й зумовлюють сьогодні життя людей у багатьох регіонах планети» [37, с. 94-95]. Однак тенденція надихнути і трансформувати увесь світ відповідно до ліберально-демократичних принципів США не є суто новітнім явищем, актуальність якого постала нещодавно. Цьому передував довготривалий історичний процес, у якому США проявляла себе як гегемон, законотворець і рушій передових стратегій, взірць

для наслідування і беззаперечний лідер передових наукових технологій впевнено і послідовно. Як би це фантастично чи навіть іронічно не звучало, але для США стало важливим закріпити свій статус лідера не лише у міжкультурному суспільному просторі, розробляючи наукові технології для освоєння Космосу. Вочевидь, у якийсь момент тактика регулювання геополітичні глобалізаційними процесами почала виходила за межі планети Земля й була орієнтована на владарювання у Космосі. Відомо, що «6 грудня 1957 р. у США спробували запустити супутник «Авангард-1» за допомогою ракети-носія, розробленого Дослідницькою лабораторією ВМФ. Після запалювання ракета піднялася над пусковим столом, однак через секунду двигуни вимкнулися і ракета впала на стіл, вибухнувши від удару. Після цього 31 січня 1958 р. був виведений на орбіту супутник «Експлорер-1», американська відповідь на запуск радянських супутників. 5 лютого 1958 р. у США була зроблена друга спроба запустити супутник «Авангард-1», але вона також закінчилася аварією, як і перша спроба. Нарешті 17 березня супутник був виведений на орбіту. У період з грудня 1957 р. по вересень 1959 р. було зроблено одинадцять спроб вивести на орбіту «Авангард-1» і тільки три з них були успішними» [35]. Отож космонавтика як перспективна галузь розвитку сучасної науки і техніки швидко стала рушієм сучасного світового процесу, за першість і успішність розробки якого впевнено і наполегливо працювали США. Зауважимо, що цей процес був цікавим не лише для науковців (інженерів-технологів, космонавтів та ін.), а й для пересічних громадян, людей, яких здавна (ще з часів міфологічного сприйняття світу) цікавили аспекти будови й еволюції Всесвіту, утворення Сонячної системи, походження та шляхи розвитку життя. Тому наукові пошуки призвели і культурного, зокрема філософського пошуку відповідей на питання сократівського типу: хто я? що я тут роблю і навіщо? Химерні недосяжні світи ввижалися людям як фантастичні цивілізації, де живуть за своїми законами і правилами, де замислюються про цінність життя як такого, про гармонію людини чи то інопланетянина з природою, де панує вищий інтелект, який у майбутньому

може стати ворожим для планети Земля або навпаки – стимулювати до розвитку інноваційних практик у науці, техніці й освіті. Тому саме американські письменники-фантасти починають активно заглиблюватись у це коло філософських питань і пропонувати читачам свої художні версії футурологічних цивілізацій, формулюючи в той же час значну кількість питань, на які сама особистість має знайти відповіді. На нашу думку, наукова фантастика – це не стільки про гіпотетичне майбутнє у всіх сферах прояву, а своєрідне генерування процесу синергії між автором і читачем, що викликає антитетичні реакції у реципієнта сприйнятого тексту: позитивні – віра у силу думки, уяву, цінність людини у майбутньому або навпаки – різко негативні – відраза від способу життя людей майбутнього, ймовірність підсилення процесу розбещення, знецінення загальнолюдського давно прийнятого за норму, спротив розхитуванню табуйованих тем, ймовірність насадження суспільствам дзеркально викривлених схем регулювання влади, де зло сприймається добром, а добро стає приводом для цькування, переслідування й потенційного формування субкультури «ЖЕРТВА». Важливо також зацентувати увагу на своєрідності наукової фантастики як жанру: «Вона орієнтувалася не тільки на технічний прогрес, а й на соціальні та моральні наслідки винаходів і відкриттів, досліджувала конфлікти й проблеми сучасної дійсності. У збільшуваному склі фантастики відбивалися життєві процеси. Вона ввібрала в себе людський досвід, будь-які фантастичні образи не можуть бути зовсім довільними, зіткані «з нічого». Разом з тим містять і прийоми фантастики: умовність, гротеск, гіперболу, алегорії, символіку, неологізми, умовні терміни, науковоподібну лексику, тяжіння до загальності, до гуманізму» [16]. Ф. Бацевич фокусує увагу на «фантастичному, що виступає як жанротвірний чинник, тобто концепт художньої природи. Так, до науково зорієнтованих належить значне коло текстів так званої наукової фантастики; до соціально зорієнтованих – тексти утопій та антиутопій; до екологічно зорієнтованих – тексти «романів катастроф»; до почуттєво («пристрасно») зорієнтованих – романи жахів» [3, с.141]. Наукова фантастика має суттєві

відмінності від жанру фентезі, в якому пояснення дійсності відбувається через оприявлення магії, а не науки. В основі фентезі можемо виокремити легенди та міфи, це набір закодованих міфологем. За спостереженнями Т. Бовсунівської, «міфологема – найбільш універсалізована форма мнемопоетики. Типовими зразками міфологем можна вважати відтворення в літературному тексті кодів світового дерева, світового яйця, життя – смерті, долі, тіні, дому, лісу, дороги тощо» [5, с. 93]. Сюжетотворення відбувається завдяки наявності вигаданих магічних елементів, чарівників, драконів, неймовірних пророцтв чи дивовижних снів. Вигадані світи існують за певними магічними законами, більшість із яких віддзеркалює минуле або ж події відбуваються у паралельному до сучасності вимірі. Наукова фантастика тяжіє до осмислення науково-технічного прогресу за своєрідними законами логіки, демонструє футурологічні уявні світи. Сюжет у науково-фантастичних творах вибудовується навколо гіпотетично змодельованих досягнень науки. Часто зображуються космічні подорожі, обґрунтовуються наслідки генної інженерії, серед персонажів діють роботи, описується штучний інтелект, паралельні світи не мають нічого спільного з минулим, а навпаки: моделюється суспільство майбутнього за раціональними законами. До більшості зазначених проблем з використанням традиційних для наукової фантастики прийомів звертається у своїх художніх творах Роберт Шеклі.

1. 2. Перспектива Cultural Studies при дослідженні позаземних цивілізацій, створених науковими фантастами

Духовний і матеріальний розвиток суспільства, знову ж таки як українського, так і зарубіжного, все більше тяжіє до міждисциплінарного підходу у вивченні будь-яких зразків мистецтва, зокрема літератури. Так, у сфері гуманітаристики на початку XXI ст. почали активно шукати нові практики, які зможуть всебічно охарактеризувати питання культурних/культуральних інкрустацій у художніх текстах. Одним із таких стала наукова практика Cultural Studies. Як зазначає О. Копієвська, «досі не визначено, як саме доцільно перекладати назву цього напрямку, адже у

вітчизняній науці ще не склалася традиція однозначного перекладу на українську мову Cultural Studies і тому в такому випадку – культуральні дослідження, культурні дослідження, дослідження культури використовуються як тотожні поняття» [22, с. 50].

Натомість вивчаючи понятійно-категоріальний апарат зазначеного напрямку, помічаємо, що культурологічні практики відрізняються від предмету дослідження Cultural Studies тим, що на відміну від культурології, котра вивчає культуру як феномен, Cultural Studies досліджує культурні об'єкти, систему їх взаємовідносин, репрезентуючи у такий спосіб прикладний вектор наукових праць. Аналізуючи теоретичні розвідки закордонних фундаторів Cultural Studies, а саме Р. Хогарта, Р. Вільямса, а також сучасні лекції культурологів (фахівців із Cultural Studies) Д. Вайта, К. Валах, та ін., ми дізнаємось, що витокami цього напрямку була неомарксистська, лівоцентрична філософія, яка критикувала буржуазне представництво, й стала реакцією на необхідність означити роль літератури і тексту в системі гуманітарних знань.

Варто зазначити, що найбільшим науковим центром розвитку Cultural Studies став Центр для сучасних культурологічних досліджень (Centre for contemporary cultural studies – CCCS), засновником якого був Р. Хогарт. Нове стратегічне бачення культури й культурних об'єктів було окреслено саме Р. Хогартом і Р. Вільямсом у 1950-60 рр. у Великобританії на базі Бермінгемського університету, де Р. Хогарт у 1964 р. офіційно очолив згадану наукову інституцію щодо культурологічних досліджень. Так, у своїй науковій праці «Uses of Literacy: Aspects of working class life» (1957 р.) Р. Хогарт робить спробу «зрозуміти зміни у культурі Великобританії, спричинені «масифікацією», тобто впливом ЗМІ» [78]. Цікаво, що визначний теоретик у галузі Cultural Studies, а саме Р. Вільямс, у своїй праці «Culture and Society» (1958 р.) виступає проти поняття «висока культура» (high culture). Учений обстоює тезу про те, що «культура – це справжній спосіб життя» (поняття про «живу» культуру)» [100]. Він студіює культурний спадок, щоб зрозуміти, як форми комунікації (преса, реклама, освіта тощо) стають інструментами

капіталізму. Ще одна, важлива для нашого дослідження праця Р. Вільямса «Communications» (1962 р.), представляє різноманітні способи комунікації, зокрема фото, відео, преса, книги, які дещо спотворюють реальність. Учений наголошує: «Reality isn't something that exists but the process and product of communication technologies» («Реальність – це не те, що існує, але процес і відповідно продукт інформаційних технологій» – переклад С. Кириченко) [99, с. 95]. Інший культуролог С. Холл, який вважається соціологом і фахівцем із Cultural Studies, робить акцент у книзі «Representation: Cultural Representations and signifying practices» (1997 р.) на культурологічному розумінні способів комунікації, виділяючи 4 рівні: продукування (творення) повідомлення; обіг (циркуляція) повідомлень в усному чи письмовому вигляді; використання (споживання повідомлень як суттєво важливих); репродукування (відтворення), тобто ефект, який чинить повідомлення, призводячи до певної дії) [77].

Отож Cultural Studies з'являється у Великобританії наприкінці 1950-х рр. і поступово поширюється як інтердисциплінарна галузь, переважно у США й Австралії, все-таки централізуючись під егідою Бірмінгемського університету (Великобританія) під назвою «Centre for contemporary cultural studies» – CCCS.

Є декілька наукових визначень, що ж саме досліджує напрям Cultural Studies. На нашу думку, прийнятними для аналізу обраних нами художніх текстів американського письменника Роберта Шеклі є два з них: по-перше, «це інтердисциплінарна галузь дослідження, яка охоплює антропологію, історію, гуманітарні студії, політологію, психологію, міжрасові й етнічні студії, соціологію, феміністичні студії. Цей напрям покликаний дати розуміння характеристикам і компонентам людської культури» [68]. По-друге, Cultural Studies – це міжпредметна галузь, що «вивчає культурні форми суспільства й особистостей. Вона досліджує різні форми ЗМІ, літературу, історію і щоденне життя, щоб зрозуміти засоби впливу, ідентифікацію і соціальні зміни» [70]. Тобто це науковий напрям у сфері культури, що пов'язаний із засобами влади, ідентифікації і самим суспільством. Він досліджує, у який спосіб люди творять

значення засобами ЗМІ, традицій і соціальних структур; визначає, як культура впливає і як на неї впливають політика, економіка й історія. Мета цього напряму: 1. зрозуміти культуру (дослідити, як різні культури розвиваються і функціонують); 2. представити огляд владних відносин: дослідити, як культуру використовують для підтримки чи виклику владних структур; 3. репрезентувати соціальні зміни: сприяти критичному мисленню, щоб кинути виклик стереотипам і дискримінаціям. Загалом Cultural Studies має на меті ознайомити людей з культурними впливами на їхні думки, поведінку й життєві можливості. Також підкреслимо, що культура поділяється на матеріальну і нематеріальну, що, власне, і є предметом нашого дослідження. Насамперед йдеться про переконання, цінності, правила та мову. Зокрема, у статті «Cultural Studies: key concepts and foundations» зазначено, що «переконання і цінності побутують у двох формах – 1) ідеальна культура – бажане для суспільства; 2) реальна культура – суспільні реакції на культурні явища» [71]. Що ж стосується норм, то мова йде про осмислення народних звичаїв, традицій, табу, законів, формальних і неформальних заборон, усні, письмові та невербальні форми комунікації.

1. 3. Теорія міжкультурної комунікації як засіб дослідження фантастичних світів

Зростання кількості культурних обмінів, сучасне політичне становище вимушеної еміграції, необхідність взаємодіяти з різними культурами з метою налагодження суспільно-корисних контактів, вивчення різних мов з метою перекладацької (у сфері літератури/лінгвістики) чи дипломатичної місії (у сфері міжнародних політичних відносин) закономірно апелює до приділення уваги не лише напряму Cultural Studies, а й, здається, близькоспорідненій з ним навчальній дисципліні й водночас науковому підходу – теорії міжкультурної комунікації. Відтак постає проблемне питання в ідентифікації культурної самобутності й культурних відмінностях. Не усвідомлюючи, ким ти є у своїй культурі, й не будучи обізнаним із законами чужої, іншої культури, особистість мимовільно може бути втягнути у конфлікт – міжетнічний, етичний, релігійний

тощо. Тому успішна комунікація залежить від обох учасників спілкування, їхньої поведінки, розуміння мети і значення вербального чи невербального повідомлення.

Варто зазначити, що теорія міжкультурної комунікації виникає і розвивається на теренах США після Другої світової війни. Причина – відхід від закритої політики на рівні держави до міжнародної співпраці. Відомий антрополог Едвард Голл стає на чолі Інституту служби за кордоном (Foreign Service Institute) у 1946 р. Основне завдання інституції – виокремити унікальність системи цінностей, дослідити пріоритети й специфікацію моделей поведінки у різномірних культурах.

Зауважимо і на значущості книги «The Silent Language» («Мовчазна мова»), автором якої став Едвард Голл. У цій публікації систематично й аргументовано доведена думка про тісний зв'язок між культурою, комунікацією та мовою. Відповідно цінним є вивчення не лише іноземної мови чи культури як феномену, а й поведінкових норм/підсистем, закладених у них: «Формальна підготовка з іноземної мови, історії, урядування та звичаїв іншого народу є тільки першим кроком у втіленні цієї масштабної програми. Не менш важливим є знайомство з невербальною мовою, що існує в кожній країні світу та в різних групах всередині кожної країни. Більшість американців ледь знайомі з цією мовчазною мовою, хоча й користуються нею щодня. Вони не усвідомлюють складних малюнків поведінки, що регулюють наше сприйняття часу, простору, нашого ставлення до роботи, гри та навчання. На додачу до того, що ми промовляємо своєю вербальною мовою, ми повсякчас повідомляємо про свої справжні почуття своєю мовчазною мовою – мовою поведінки» [76, с.108]. Дослідники-філологи Мельничук О. та Гриців М., вивчаючи невербальні способи комунікації у гуманітаристиці, також підтримують думку про те, що сфера невербального є міжпредметною за своєю природою і багатовимірною за своїм змістом. Вчені наголошують, що «розмаїте термінологічне наповнення, як от «кінетика», «проксеміка», «мова тіла» свідчить про складність і багатовекторність галузі, лінгвістичними об'єктами

якої є мовні позначення елементів невербальної комунікації. У цьому контексті перспективними є розвідки щодо номінації та перекладу невербального знака у дискурсі художнього тексту як екстраполяції синергетичного досвіду міждисциплінарного функціонування невербальних елементів» [26, с.102].

Звісно, у сучасному цивілізованому суспільстві, яке характеризується глобалізацією і тяжінням до формування культурної еліти, показником цінності й високої майстерності налагодження культурних контактів стає, власне, мова культури. Насамперед йдеться про культурну свідомість, загальну культуру суспільства й особистості зокрема. Так, учена Товканець В., зважаючи на чіткий розподіл ролей між партнерами під час налагодження міжкультурних контактів, акцентує увагу на нормах поведінки й основні ролі: господаря, гостя чи чужинця. Прикметно, що дослідниця формує певну градацію труднощів, які можуть виникати між представниками різних культур під час соціальної взаємодії:

1. «Оволодіння мовою, включаючи грамотне вживання формул увічливості. Так, наприклад, варто знати, що в ряді азіатських країн слово «ні» використовується дуже рідко, та що «так» може означати і «ні», і «можливо».
2. Невербальна комунікація: використання міміки, жестів, знання розмірів персонального простору, уявлення про допустимість дотиків тощо.
3. Правила соціальної поведінки, до яких відносяться уявлення про розміри чайових, можливих подарунків, правил поведінки за столом і розсаджування гостей, допустимий час запізнення.
4. Суспільні відносини: усередині родини, усередині каст або класу, усередині національних груп.
5. Мотиви поведінки, такі, наприклад, як мотив збереження особи, що має особливе значення в країнах Далекого Сходу.
6. Концепції й ідеологія, тобто ідеї, почерпнуті з релігійної або політичної практики, як, наприклад, російська або західна концепція «волі» і «демократії», так звана «протестантська етика» [43, с.180-181].

Ще одним фактором, який свідчить про візуальні засоби сприйняття процесу спілкування між різними представниками культури та їхній, можливо, різний соціальний статус, є поняття простору. Відстань, якої дотримуються учасники спілкування, залежить від багатьох чинників, вивченням яких займається така галузь знань, як проксеміка. Відповідно розрізняють проксемічні засоби вираження соціального статусу особи, проксемічні засоби в контексті етноспецифіки комунікативної поведінки, проксемічні засоби вираження емоційного стану мовця, проксемічні засоби вираження запобігання втручання в певну просторову зону. За словами А. Шелякіної, «зміни просторового розташування супроводжуються іншими невербальними кодами людської комунікації, як-от мімікою, жестами, потискуванням рук, обіймами тощо, доповнюючи одне одного й регулюючи комунікативну поведінку співрозмовників. Ініціаторами змін (скорочення або збільшення відстані) можуть бути як адресант, так і адресат залежно від обставин спілкування й намірів комунікантів» [55, с. 370-371].

Важливо, що О. Ребрій, досліджуючи поняття «мультикультуралізм» та розвиток індивідуального мультикультуралізму, виділяє декілька видів комунікацій: контркультурну (дочірня субкультура повстає проти материнської, не приймає уже сформовані й нав'язані цінності культури); міжкласову (спілкування між представниками різних класів та груп); міждемографічну (вплив на представників комунікації здійснюють такі чинники, як вік, стать, релігія); міжрегіональну (спілкування між особами з різних регіонів, зокрема специфіка спілкування між міськими та сільськими мешканцями); міжділову (спілкування між представниками різ ділових структур/організацій/компаній з акцентом на корпоративну структуру й етику). Вчений акцентує увагу на тому, що «спільною рисою усіх розглянутих та потенційно інших можливих видів/форм міжкультурної комунікації є те, що залучені до них люди, як правило, не усвідомлюють наявних культурних відмінностей між собою та представниками іншої групи, оскільки є носіями так званого «наївного» реалізму. Їм здається, що їхній стиль та спосіб життя – це єдино можливий та

правильний, що цінності, на які вони орієнтуються, однаково зрозумілі та доступні всім людям» [38, с.16-18].

Для нашого дослідження важливо з'ясувати, які ж специфічні аспекти і культурні цінності у міжкультурному спілкуванні регулюють той чи інший суспільний чи особистісний процес порозуміння або ж навпаки – непорозуміння. У цьому контексті наголосимо, що будь-яка інша культура, незважаючи на ґрунтовне дослідження усіх можливих її проявів, може залишатися невизначеною і навіть дивною. Беручи до уваги систематизацію підходів у міжкультурному спілкуванні за О. Ребрій, зважимо на пріоритетність поведінкових норм, а отже підходів для гіпотетично можливих міжкультурних ситуацій:

1. «емпатичний підхід, тобто мисленнєве, інтелектуальне та емоційне проникнення у внутрішній світ носія іншої культури;

2. афективні реакції на елементи інших культур (афективний – пов'язаний з проявом сильних емоцій): страх, дискомфорт, нерозуміння, тому, як наслідок, поява терміну «культурна дистанція»;

3. невизначеність ситуації міжкультурної комунікації: кодування/розкодування інформації за допомогою знаків (найчастіше – мовних) може не збігатися з очікуваною інтерпретацією реципієнта/адресата спілкування з меседжем адресанта. У такому випадку виникає поняття «когнітивний дисонанс», яке пояснює специфічний ментальний стан за якого когнітивні елементи пізнання індивіда вступають у протиріччя один з одним (між собою)» [38, с.20-23].

Загалом термін «культура» – багатогранний. Намагаючись побудувати когнітивну мапу основних понять чи то асоціацій навколо цього терміна, одразу можемо виділити зв'язок культури із уявленням про ерудовану, освічену, інтелігентну людину. Крім того, культура – це сфера, яка чітко пов'язана із продукування матеріальних і духовних результатів праці представників суспільства, переважно митців. З іншого боку, культура стосується певних поведінкових норм, стереотипів і правил, які характеризують різні соціуми,

тобто українська культура, французька культура, італійська культура тощо. А також культура може асоціюватися із мистецтвом, викликаючи асоціації назв історико-культурних епох і тогочасних шедеврів образотворчого мистецтва, музики, літератури, архітектури і представників цих епох, наприклад, Відродження чи Реалізм. У цьому випадку слушною видається думка американських антропологів А. Крьюбера і К. Клакхона, які стверджують, що «культура складається з виражених та прихованих схем мислення та поведінки, які є специфічними, відокремленими досягненнями людських спільнот, утіленими у символах, за допомогою яких вони сприймаються та передаються від людини до людини та від покоління до покоління. Сюди необхідно включити ті досягнення, які проявляються у створених культурною спільнотою матеріальних цінностях» [84, с.104]. Відтак ідеї та цінності становлять понятійне ядро культури як феномену і її своєрідність, що, власне, потрібно було довести, а поведінкові норми й міжкультурні підходи – це способи вияву індивідуального сприйняття чи несприйняття чужорідної культури, намагання адаптуватись, інкультуруватись чи навпаки акультуруватись, коли виникає потреба міжкультурної комунікації у визначеному місці й у визначений час на тимчасових чи добровільних/вимушених засадах зміни культурного простору через подолання або ж неможливість подолання культурного бар'єру.

Отож культурні цінності репрезентують певну ієрархічну організацію, якої людина дотримується упродовж свого життя і визначає пріоритетність певних культурних цінностей для себе самої відповідно до власного світорозуміння, світовідчуття та світоспоглядання. Прикметно, що «в культурній антропології цінності визначаються як складні та певним чином згруповані принципи, які структурують людське мислення та діяльність при вирішенні різноманітних проблем» [38, с. 31]. Дослідник О. Ребрій акцентує увагу на тому, що «культурні цінності поділяють на дві великі групи: 1. видатні витвори, які стоять інтелектуальної, художньої та релігійної творчості; 2. ефективні принципи співіснування людей: звичаї, поведінкові стереотипи,

оцінки, думки, інтерпретації тощо. Їхня значущість полягає у тому, що вони забезпечують інтеграцію суспільства, взаєморозуміння, солідарність, взаємодопомогу тощо» [38, с. 31-32]. У зв'язку з нинішньою геополітичною ситуацією, складними суспільно-політичними процесами в Україні і не лише в ЗМІ стали все частіше з'являтися статті з переліком порад, як адаптуватися до нової культури, якщо людина добровільно чи вимушено стала на шлях еміграції. Для нас, у цьому випадку, є важливим звернути увагу на сучасні культурні цінності США, щоб зможли їх ідентифікувати у чистому чи викривленому вигляді під час аналізу художніх текстів Роберта Шеклі. Так, у статті «Які найважливіші американські цінності?» знаходимо перелік ідей та практик, типових для сучасного американського суспільства, серед яких: незалежність і самодостатність, рівність, індивідуалізм, приватність, демократія, націоналізм, трудова етика й заслуги, прямота, інновації, консюмеризм, неформальність, час і ефективність [58].

Зважаючи на глобалізаційні процеси у світі та прагнення універсалізувати культурні цінності, мову, релігійні переконання, нам видається слушним і цікавим простежити, як саме письменник-фантаст – представник американської літератури Роберт Шеклі – робитиме спроби змодельовати соціально-культурні поведінкові норми людини майбутнього у футурологічних цивілізаціях.

Висновки до Розділу I

Поступ сучасного суспільства, як українського, так і зарубіжного, набирає обертів і в матеріальній, і в духовній сферах, у досягненнях яких спостерігаємо залучення міждисциплінарного підходу. Мова йде про дослідження будь-яких зразків мистецтва, зокрема літератури. Мабуть, це стало причиною пошуку для гуманітарних напрямів на початку XXI ст. модерних практик, які зможуть цілісно репрезентувати осмислення питань культурних/культуральних інкрустацій у художніх текстах. Однією із таких стала наукова практика Cultural Studies.

Культурологиня О. Копієвська зазначає, що досі немає однозначного перекладу на українську мову цього гуманітарного напрямку, затвердженого для загального вживання в науковій літературі. Аналізуючи теоретичні розвідки закордонних фундаторів Cultural Studies, а саме Р. Вільямса, Р. Хогарта, а також сучасні лекції культурологів (фахівців із Cultural studies) Д. Вайта, К. Валах, Д. Гебріджа та ін., ми дізнаємось, що витокami цього напрямку була неомарксистська, лівоцентрична філософія, яка критикувала буржуазне представництво, й стала реакцією на необхідність означити роль літератури і тексту в системі гуманітарних знань.

У статті «Cultural Studies: Definition, Aim, Scope...» зазначається, що «мета цього напрямку: 1. зрозуміти культуру (дослідити, як різні культури розвиваються і функціонують); 2. представити огляд владних відносин: дослідити, як культуру використовують для підтримки чи виклику владних структур; 3. репрезентувати соціальні зміни: сприяти критичному мисленню, щоб кинути виклик стереотипам і дискримінаціям» [67].

Зауважимо і на значущості книги «The Silent Language» («Мовчазна мова»), автором якої став Едвард Голл. У цій публікації систематично й аргументовано доведена думка про тісний зв'язок між культурою, комунікацією та мовою. Відповідно цінним є вивчення не лише іноземної мови чи культури як феномену, а й поведінкових норм/підсистем, закладених у них [76].

Вчений О. Ребрій акцентує увагу на тому, що «спільною рисою усіх розглянутих та потенційно інших можливих видів/форм міжкультурної комунікації є те, що залучені до них люди, як правило, не усвідомлюють наявних культурних відмінностей між собою та представниками іншої групи, оскільки є носіями так званого «наївного» реалізму. Їм здається, що їхній стиль та спосіб життя – це єдино можливий та правильний, що цінності, на які вони орієнтуються, однаково зрозумілі та доступні всім людям» [38, с.16-18].

Слушною видається думка американських антропологів А. Крьобера і К. Клахкона, які стверджують, що «культура складається з виражених та

прихованих схем мислення та поведінки, які є специфічними, відокремленими досягненнями людських спільнот, утіленими у символах, за допомогою яких вони сприймаються та передаються від людини до людини та від покоління до покоління. Сюди необхідно включити ті досягнення, які проявляються у створених культурною спільнотою матеріальних цінностях» [84].

Явище «наукова фантастика» з'явилося і формувалося саме під впливом суспільно-культурної реабілітації після Другої світової війни, науково-технічної революції й утвердження культурних цінностей американського суспільства середини ХХ ст.

За спостереженнями Петрінка В., «згідно з стратегічними планами американського естаблішменту широкомасштабна глобалізація повинна призвести до життя людей згідно з єдиними ліберально-демократичними принципами, ідеалами і концепціями. Поширення Американською державою ліберально-демократичних цінностей по всьому світу в період після Другої світової війни й до нині призводить до того, що вони стають загальносвітовими й зумовлюють сьогодні життя людей у багатьох регіонах планети» [37, с. 94-95].

Отож космонавтика як перспективна галузь розвитку сучасної науки і техніки швидко стала рушієм сучасного світового процесу, за першість і успішність розробки якого впевнено і наполегливо працювали США. Зауважимо, що цей процес був цікавим не лише для науковців (інженерів-технологів, космонавтів та ін.), а й для пересічних громадян, людей, яких здавна (ще з часів міфологічного сприйняття світу) цікавили аспекти будови й еволюції Всесвіту, утворення Сонячної системи, походження та шляхи розвитку життя. Тому наукові пошуки призвели і культурного, зокрема філософського пошуку відповідей на питання сократівського типу: хто я? що я тут роблю і навіщо? Тому саме американські письменники-фантасти починають активно заглиблюватись у це коло філософських питань і пропонувати читачам свої художні версії футурологічних цивілізацій,

формулюючи в той же час значну кількість питань, на які сама особистість має знайти відповіді.

Важливо також зацентувати увагу на своєрідності наукової фантастики як жанру: «Вона орієнтувалася не тільки на технічний прогрес, а й на соціальні та моральні наслідки винаходів і відкриттів, досліджувала конфлікти й проблеми сучасної дійсності. У збільшуваному склі фантастики відбивалися життєві процеси. Вона ввібрала в себе людський досвід, будь-які фантастичні образи не можуть бути зовсім довільними, зіткані «з нічого». Разом з тим містять і прийоми фантастики: умовність, гротеск, гіперболу, алегорії, символіку, неологізми, умовні терміни, наукоподібну лексику, тяжіння до загальності, до гуманізму» [16]. Тому цей жанр досі не втратив своєї актуальності, окремі твори вивчаються в межах загальних під назвою «Фентезі» чи «Світ уяви» в закладах базової середньої освіти. На прикладі художніх творів наукової фантастики доводиться не лише аналізувати, але й критично оцінювати можливість позитивного чи негативного впливу наукового прогресу на економічно-соціальний рівень окремої держави і моральний вибір та духовний розвиток особистості.

РОЗДІЛ II.

ФУТУРОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У ПРОЗІ РОБЕРТА ШЕКЛІ

2. 1. Проблема цінності людського інтелекту в оповіданні «Запах думки»

Наукова фантастика в американській літературі активно почала розвиватись у середині ХХ ст. і навіть отримала назву «Золота доба» як вказівка на критерій значущості й оригінальності цього жанру. Часові межі формування жанру припадають орієнтовно на 1938–1950-ті рр. Це був час, коли активно досліджували й образно конструювали фантастичні світи. Здавалось, письменники вдаються до своєрідної спроби висловити сподівання і побоювання суспільства щодо майбутнього. У творах американських письменників-фантастів часто осмислювалися риси футурологічних образів цивілізацій, серед яких: 1) оптимістичне сприйняття технологічного процесу; 2) висловлення занепокоєння щодо зловживання технологіями (звісно, що після Другої світової війни та використання ядерної зброї це було очікувано); 3) способи контактів з іншими цивілізаціями (тут часто письменники по-філософськи роздумували про сутність людської природи, про культурні відмінності та цінності, можливості співіснування людини майбутнього й позаземних істот); 4) роль соціальних експериментів й гіпотетично можливе існування альтернативних суспільств (у цьому випадку мова йде про паралельне співіснування, скажімо, планети Земля у майбутньому та інших планет-цивілізацій, де дотримуються власних законів і цінностей культури). Вочевидь, письменників-фантастів, зокрема Роберта Шеклі, цікавило, які умови існування утопічних світів можливі у майбутньому, якщо уважно проаналізувати економічні, політичні й соціальні системи сьогодення. Відтак розуміємо, що функцією наукової фантастики як жанру була не лише розважальна, але й пізнавальна, комунікативна, соціальна і певним чином провіденційна: осмислити майбутнє, стимулюючи дискусії щодо розвитку цивілізацій та можливі наслідки наукового-технічного прогресу.

У «Політичній енциклопедії» знаходимо визначення О. Павленка: «Цивілізація – загальноживане поняття суспільних наук, що характеризує ступінь розвитку, суспільства, народу чи країни» [36, с. 771]. Схоже визначення зустрічаємо й у «Філософській енциклопедії», де І. Бойченко наголошує на кількох критеріях характерних особливостей цивілізації, наприклад, «Цивілізація – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі» [6, с. 704]. Отже, цивілізація як футурологічна проекція існування культури чи то процесу становлення суспільства можлива лише за певних умов, адже не кожне утопічне суспільство може дорівнятися до статусу «цивілізація», якщо не дотримані критерії, визначені в історико-суспільному процесі людства. Тому Б. Кульчицький наголошує, що «Поняття цивілізації передбачає розгляд історії не тільки як історії економіки, а як історії людей у єдності їх матеріального і духовного життя. Основу цивілізацій складають певні культурні цінності і кожна епоха є відображенням неповторної, унікальної культури, яка є самоцінною, не підлягає порівнянню, а тому не може вимірюватися критеріями прогресу. При цьому роль цінностей настільки вагома, що деякі автори підкреслюють їх визначальну функцію щодо інших складових соціуму» [25, с. 238]. Невід’ємною частиною цивілізації є культура, а тому важливо звернути увагу на гуманістичні домінанти, які проявляються у суспільствах сьогодення і гіпотетично можуть бути спроектованими як такі, що підлягають продовженню й удосконаленню в утопічних світах або ж навпаки – спростуванню, нівеляції та знищенню. За основу візьмемо визначення із навчального словника-довідника «Соціологія: терміни, поняття, персоналії», у якому зазначається: «Гуманізм – зосередження на людських потребах і звершеннях, визначення творчого потенціалу людства і цінності суб’єкта» [41, с. 29]. Цікаво, що людство систематично замислювалося про

гуманістичні концепти, які мають визнавати людину як найвище творіння – досягнення Всесвіту. Серед документів, які всіляко намагались декларувати інтереси та цінності демократії, міжнародної безпеки чи співпраці, відмову від переважання матеріального над духовним відомі «Гуманістичний маніфест – 1» (1933 р.), «Гуманістичний маніфест – 2» (1973 р.), «Декларація світського гуманізму» (1980 р.), «Декларація взаємної залежності» (1988 р.). Аналізуючи «Гуманістичний маніфест 2000; Заклик до нового планетарного гуманізму», В. Нікітенко формує ієрархію гуманістичних принципів, які нібито мають зреалізуватися у суспільних відносинах майбутнього, але наголошує, «що саме важливо для людини майбутнього: 1) встановлення контролю за споживанням; 2) заборона впливати на свідомість суспільства; 3) відмова від відчуженого існування; 4) орієнтація на працю і творчу активність; 5) моральне оновлення на основі гуманістичного психоаналізу; 6) орієнтація на любов, яка є основою продуктивного характеру й критерієм буття людини; 7) орієнтація на принципи гуманістичної етики». [32, с. 180].

Так, в оповіданні Роберта Шеклі «Запах думки» («Odour of Thought», 1953 р.) гуманістичні домінанти пов'язані з темою цінності людського інтелекту. Це діалектична репрезентація прояву фізичного та морального виживання, духовної сили й потенціалу людської уяви. В центрі подій Лерой Кліві – головний персонаж, який у футурологічному світі за професією космічний поштар. Фантастична історія, що вивчається шестикласниками як обов'язковий програмовий художній текст у курсі літератури, – це не лише захоплююча оповідка про спосіб вижити і навички людини майбутнього, а й про цінність розуму як базової особистісної якості. Коли Лерой Кліві опиняється на кисневій планеті З-М-22, він розуміє, що його оточують хижакі, котрі відчують на запах не подразники-аромати з довкілля, а думки. Особливість істот – абсолютна сліпота, а спілкування здійснюється через телепатію. Герой виживає лише завдяки кмітливості та розуму, а не фізичній силі чи проявам агресивної хижацької поведінки, адже швидко адаптується: *«За якусь крихту секунди Кліві второпав багато важливих речей. Вовк переслідував білку,*

користуючись телепатією. Білочка залякла — можливо, вона просто взагалі перестала думати! А вовк збився зі сліду — на весь той час, поки білка була спроможна не думати» [50, с. 2]. Кліві вдається контролювати свій розум та емоції, він пригнічує свій страх, обурення і власні бажання. Цікаво, що головний персонаж одночасно пізнає не лише закони не відомої досі йому планети, а й себе: відбувається глибокий процес внутрішньої трансформації і віри у силу свого інтелекту, розвиток своїх здібностей. Звісно, це вдається не одразу, однак Кліві удосконалюється, переборюючи внутрішні конфлікти. Відтак Роберт Шеклі підкреслює, що людська істота (людина майбутнього) обов'язково повинна вірити у себе, вміти адаптуватися до викликів суспільства, аби врятуватись самотужки, якщо вчасно не надається стороння допомога. Кліві вдалося дочекатися порятунку лише завдяки зміні обставин з опертям на розум і творчість: *«Тепер Кліві почав неясно усвідомлювати, що й сам став справжнісіньким телепатом. Здається, він може бачити із заплющеними очима й відчуває, що робиться за спиною. У ролі буйного полум'я він досяг неабиякого успіху: бач, позмітав усіх зі свого шляху. Тепер він навіть здатний пережити страх, який заповнив тих утікачів. А як же інакше? Хіба людина — не цар природи, вона ж бо, як ніхто, здатна пристосуватися, будь-кого переважити інтелектом!» [50, с. 3].* Справжнім відкриттям для головного персонажа і, мабуть, читача, стає натяк на боротьбу між зовнішніми та внутрішніми ворогами – сліпі хижакі та негативні емоції Кліві. Долаючи афективні реакції, що супроводжувались страхом і агресією, перестаючи боротись, а навпаки виявляючи неабиякий рівень емпатії, космічний поштар дивується, що найсильнішою зброєю стає своєрідна внутрішня гармонія, миролюбство і самоконтроль. І лише у стані спокою приходить ідея уявити себе вогнем – тим, чого бояться всі живі істоти найбільше. Це рятує героя, дає час, аби за ним прибула служба порятунку, яку він справді відчайдушно спромігся чекати 3 дні. Отож явище когнітивного дисонансу, яке огортає головного персонажа на ворожій планеті згодом розвіюється завдяки

зменшенню «культурної дистанції»: спостереження, розуміння, а потім наслідування законів життя на планеті хижаків – телепатія.

3. 2. Осмислення природи насильства та соціальних конструкцій в оповіданні «Сьома жертва»

Натомість критичне осмислення природи насильства, штучність і недбалість соціальних конструкцій, які стають пріоритетними попри внутрішню свободу особистості, проблема морального вибору та цінності життя в іронічно-сатиричному обрамленні представляє Роберт Шеклі в оповіданні «Сьома жертва» («Seventh Victim», 1953 р.). У центрі оповідання фантастичний світ, у якому створена офіційна система, що легалізує убивства. Суспільні взаємовідносини підпорядковані «Грі на Жертву та Мисливця», тобто всім дозволено вбивати, якщо це відповідає правилам гри. Відповідно замість того, аби подолати насильство у майбутньому цінність людського життя, на думку Роберта Шеклі, може звестися нанівець. Письменник-фантаст міркує над філософським питанням про те, що справжній прогрес залежить не від множинності форм контролю насильства, а пошуку відповідей про джерела й причино-наслідкові зв'язки фактів злочину. Головний персонаж оповідання Стентон Фрелейн – продавець бронешилетів гравцям «Великого полювання», а також досвідчений мисливець. На його рахунку шість «успішних» полювань (вбивств), але його мета – підвищити цю кількість до десяти, бо його товариш і компаньйон належить до елітного «Клубу десятків» – тих, хто вбив 10 жертв. Звісно, людина майбутнього нібито сама обирає: бути Мисливцем чи Жертвою. Однак у футурологічному світі діє все ж таки соціальний примус, який відповідає культурній нормі: *«...люди, які займалися проблемою миру, були змушені, зрештою, постулювати, що значна частина людства потребує насильства. Адже люди, не ангели (хоча й не дияволи), вони — звичайні смертні, яким значною мірою притаманна агресивність»* [54, с. 4]. Відкрите питання для людини майбутнього: чи можуть люди припинити вбивати один одного? Чи з'явиться зрештою табу на зазіхання щодо людського життя і втручання в особистісний світ індивіда представників викривлених форм унормування

футурологічного суспільства? Тобто письменник акцентує увагу на індивідуальному моральному обов'язку, а не гнїтючості соціальних правил. Дозвіл як ознака законності не означає, що людина вчиняє гідно, адже діють і гуманістичні принципи та закони. Несподіванкою для Фрелейна виявляється повідомлення, що його сьомою жертвою має стати жінка – Джанет-Марі Паціг: *«Дивно, — подумав він, — кожне вбивство хвилює немов перше. Від цього не втомлюєшся, воно не набридає, як французькі тістечка, жінки чи випивка. Щоразу відкривається щось нове, не схоже на попереднє»* [54, с. 6]. Саме тому потім відбувається внутрішній монолог і пошук відповіді на питання, чи можна вчинити вбивство умовно «слабшого» створіння. Гендерні питання, вочевидь, хвилюватимуть суспільство і й в майбутньому. Герой закохується у власну жертву, але жінка сама виявляється мисливцем. Не піддаючись почуттям, використовуючи акторську гру, жіночу привабливість, усі способи ввести в оману чоловіче єство Джанет-Марі Паціг вбиває Стентона Фрелейна: *«Фрелейн завжди бився до останнього. Але навіть у ці останні секунди, він не міг не захоплюватися тим, як блискуче зіграла свою роль ця жінка, яка із самого початку, напевно, знала усе»* [54, с. 6]. Сам же чоловік не наважився підняти зброю на того, кого покохав усім серцем, хоча першим вирахував, що перед ним і є його жертва. Отож у футурологічній цивілізації можливий гуманістичний розкол цінностей. Сподівання на прояви людяності, ймовірно, лишатимуться ледь жевріючими маячками у дегуманізованому світі. Любов, довіра, щирість, бажання бути щасливим, мабуть, здатні підірвати цю систему, у якій узаконено насилля.. Таке суспільство зовсім не відповідає визначенню цивілізації. Це система, що сигналізує про регрес та веде до самознищення.

2.3. Проблема пошуку істинного сенсу життя в оповіданні «Паломництво на Землю»

У сатирично-фантастичному оповіданні Роберта Шеклі «Паломництво на Землю» («The Pilgrimage to Earth», 1956 р.) прояви гуманізму споглядаємо через критичну дескрипцію письменника споживацького ставлення до життя. Це роздуми про те, що навіть людські почуття і моральні цінності підлягають

монетизації. Проблематика твору переважно базується на пошуку істинного сенсу життя, що не повинне вимірятися прагматикою і матеріально суцям, а мати на меті внутрішній розвиток особистості та духовне самопізнання. За уявленнями письменника-фантаста, у майбутньому людей не буде цікавити життя як самоцінність, а лише можливість отримати користь чи то вигоду від певного досвіду. Планета Земля не буде гармонійним світом із превалюванням високих етично-естетичних ідеалів, а лише місцем, де можливо отримати нові враження. Помічаємо натяк на те, що колись люди майбутнього будуть готові платити за будь-що, аби лише отримати гострі відчуття та незабутні враження від подорожі замість заглиблення у процес самопізнання і світорозуміння.

Головний персонаж оповідання – фермер Альфред Саймон – народився на невеличкій сільськогосподарській планеті Казанзі IV. Спочатку здається, що він теж є частиною комерсализованого світу, але не зовсім так: *«Життя на Казанзі було досить приємне. Дівчата тут були миловидні, життєрадісні, веселі, не кривляки, з ними добре було ходити в гірські походи й плавати у струмках, хороші товариші, вірні подруги життя. Але зовсім не романтичні! Розважалися на Казанзі відверто, жваво й весело. Але це були не більш ніж розваги»* [53, с. 1]. Мешкаючи на далекій планеті, він все ж таки мріє про істинне і романтичне кохання, що, на його думку, можливе лише на Землі. Згодом йому вдається накопичити відповідний капітал для здійснення подорожі, а жінку, в яку він закохується з першого погляду, йому майстерно відбирає за критеріями висококваліфікована агенція з інтимних питань «Корпорація «Кохання». Спочатку головний персонаж не розуміє, як це – «продавати справжнє кохання»: *«Здається, я не туди потрапив. Я не для того подолав шлях на Землю, щоб... Я хочу сказати, що насправді ви не можете продавати кохання. Адже не можете? Що завгодно, але тільки не кохання! Я хочу сказати, що це несправжнє кохання»* [53, с. 3] Звісно, Альфреда чекає розчарування після того, коли він дізнається, що жінка на Землі – це той самий товар, яким можна користуватися безкінечно, адже цій працівниці після кожного «періоду кохання» стирають пам'ять. Так, чоловік починає

замислюватися про скороминущість буденного, про крихкість почуття кохання і розуміє, що сенс людини навряд чи зводиться до багатого життєвого досвіду задоволень. Важливо уміти окреслювати моральні цінності, які розширюють людський спектр емпатії, духовного пошуку і по-особливому цінного для кожного світовідчуття. В оповіданні помітно, що письменник піднімає ще й проблему самотності, ізольованості людини, яка нібито має все, але поступово втрачає найголовніше – духовні зв'язки і прагнення щастя. Цікаво, що головний персонаж Альфред успішно проходить процес трансформації, роблячи висновки про цінність живого спілкування, справжньої любові та глибини духовного світу особистості, який не шукають у позаземних світах, але у собі й упродовж свого життя, де основним мірилом аж ніяк не можуть вважатися гроші. Особистість цінна сама по собі, а не тому, що її вміння чи професіоналізм у певній сфері приносить комусь користь.

Отже, оповідання Роберта Шеклі «Запах думки», «Сьома жертва» та «Паломництво на Землю» – це художні проєкції на світ та людину майбутнього. У них розкриваються глибинні питання самоцінності життя, превалювання матеріального над духовним, пошук вигоди, а не жаги до духовного самопізнання, самотності у жорстоких умовах прагматичного світу, співіснування у життєвих координатах «мисливець – жертва», а не «людина – людина». У згаданих художніх текстах яскраво представлено антропологічний вимір проєкції фантастичних світів і тих, що у них мешкатиме на основі нав'язаних переконань, цінностей, правил і навіть способів спілкування. Деталь, яка найбільше привертає увагу, це можливість стирати пам'ять людині у майбутньому, тим самим позбавляючи її включення у тяглість норм і традицій роду, культурної обумовленості середовища, де вона проходила процес соціалізації. Вочевидь, для людини майбутнього справжнім викликом стануть процеси агресивної акультурації та інкультурації, що призводитимуть до розчарування, духовного зламу й викривлення справжніх цінностей життя.

2. 4. Моделювання взаємин людини і влади у футуристичних проєкціях Роберта Шеклі (на матеріалі роману «Злочинна цивілізація»)

Коли говорять про владу, важливо з'ясувати, про що саме йде мова. Це може бути уявлення про імперсоналізований образ панівного суб'єкта над групою інших, що мусить підкоритися. Можливо, це окрема людина чи колектив, який прагне обмежити волю інших громадян з певною метою, керуючись законом і правом. У «Політичній енциклопедії» знаходимо визначення В. Бебика: «Влада – особливий вид суспільних відносин, який полягає у спроможності суб'єктів влади нав'язувати свою волю, спрямовувати, регулювати й контролювати поведінку та діяльність людей за допомогою адміністративно-правових, соціальних і психічних засобів впливу» [4, с. 113]. Схоже, що кожне суспільство має інститут влади, а влада тісно пов'язана з ідеологією. Лоуренс Біне Браун (Laurence Binet Brown) пише про те, що «всі ідеології об'єднують наявність наступних характеристик:

- ідеологія дає відповіді на наступні важливі питання: хто я, навіщо я тут, що я маю зробити і як само? Саме призначення ідеології в тому, аби дати відповіді на ці екзистенційні питання;

- ідеологія – це не тільки віра у певні цінності, а й зобов'язання діяти на підтримку своїх переконань, деякі з яких можуть бути настільки сильними, що люди за них готові навіть померти;

- ідеологія – це поняття, що виникають у свідомості, відбиваються у мові та визначають наше розуміння реальності» [63].

Ще одне важливе питання: чи однаково здійснюється влада в усіх суспільствах та від чого залежить ця відмінність, якщо вона суттєва. Певно, культурні особливості та цінності, закладені в основу історико-культурного процесу, варто шукати в соціологічних розвідках. Головні ідеї культурного релятивізму були сформульовані американським соціологом Вільямом Самнером (William Sumner), який заявив, що культура будь-якого народу може бути зрозумілою тільки в рамках її власних цінностей та в її власному контексті. Головна ідея культурного релятивізму полягає у визнанні рівноправності

культурних цінностей, створених і трансльованих різними народами [95]. Незважаючи на те, що ми досліджуємо фантастичні світи у творчості Роберта Шеклі, об'єктивна реальність доводить на основі посиленних міграційних процесів, що явище інкультурації не завжди позитивне й успішне для кожного, хто змушений змінити місце проживання. О. Ребрій зазначає, що «системи комунікації у різних культурах передаються від покоління до покоління та засвоюються у процесі інкультурації – процесу входження індивіда в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом. Основний зміст інкультурації полягає в засвоєнні особливостей мислення й дій, моделей поведінки, які становлять культуру. Інкультурацію слід відрізнити від соціалізації – освоєння в дитячому віці загальнолюдського способу життєдіяльності [38, с. 24]. Вище уже було наведене визначення цивілізації. У нашому дослідженні ми спробували проаналізувати, чи відповідає злочинна планета Омега усім критеріям, які б дали можливість визначити її політично-правовий статус як «цивілізація» – різновид футурологічного світу, де влада має свої особливості регулювання суспільства, можливо, і дивацькі.

Отож головний персонаж роману «Злочинна цивілізація» – це Вілл Баррент, молодий чоловік 27 років, який звинувачується у вбивстві. Згодом на планеті Омега на нього чекатимуть численні випробування, які він мужньо подолає. Тільки йому вдасться, маючи «високий коефіцієнт живучості», здійснити втечу з Омеги додому – на Землю, щоб пригадати й заново оцінити чи переоцінити життя людей майбутнього на мирній планеті, не злочинній, а дещо утопічній. За злочини (вбивство, шахрайство, напад, грабіж, розбій тощо) люди на планеті Земля карались позбавленням права продовжувати жити тут й організовано засилались на таку собі злочинну планету – Омегу. Найгіршим покаранням було навіть не це, а навмисне стирання пам'яті усім злочинцям про їхнє минуле життя до моменту прибуття на Омегу. Закцентуємо увагу на тому, що знову Роберт Шеклі піднімає питання можливості стирання пам'яті у людей майбутнього, щоб позбавити особистість власної ідентифікації і викинути поза межі пам'яті культури (національної пам'яті). Тому, власне,

процес інкультурації відбувався досить складно: *«Новаки чіплялися за невизначені спогади про уявлення, ідеї, закони. Через кілька годин їхній флегматичний спокій почав минати. Вони ставали чоловіками, індивідами. В приголомшеній і нібито однорідній масі почали проступати значні відмінності. Виявлялась притаманна кожному вдача, і невдовзі п'ятсот чоловіків потроху впізнавали самі себе»* [52, с. 9].

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ «ОМЕГА»
ТЕРИТОРІЯ
<p>ОМЕГА – футурологічна фантастична цивілізація. ТЕТРАГІД – найбільше і єдине місто на Омезі:</p> <p><i>«Місто було купою будинків, безладно розкиданих по півострову, що вузькою смугою вклинювався у сіре, мертвотне море. Від материка півострів був відгороджений високою камінною стіною, де-не-де прорізаною брамами, скрізь походжали вартові. Найбільшою спорудою в місті була Арена, яку використовували раз на рік для Ігор. Біля Арени були зосереджені урядові будівлі»</i> [52, с. 15].</p> <p>КЛІМАТИЧНІ УМОВИ: швидко змінюються погодні умови – від низької температури з дощами і морозами до спеки з поривчастими вітрами:</p> <p><i>«Омега — це планета, що обертається по ексцентричній орбіті довкола подвійної зірки. Далі мені казали, що на її стабільність впливає особливий рельєф планети — розташування гір і морів. Як наслідок маєм одноманітний і вкрай поганий клімат, що характеризується раптовими різкими температурними змінами»</i> [52, с. 37].</p>
ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА
<ol style="list-style-type: none"> 1. БАРАКИ – поселення, де мешкають новоприбулі злочинці. 2. БУДИНКИ – житлові приміщення для мешканців міста, розкидані хаотично. 3. ДІЛОВИЙ РАЙОН ТЕТРАГІДА – сукупність агенцій, що надають послуги усім охочим:

«НЕДИПЛОМОВАНИЙ ЛІКАР — ТЕРМІНОВІ АБОРТИ»; а далі: «ШЕЛЬМОВАНИЙ АДВОКАТ. ПОЛІТИЧНА ПРОТЕКЦІЯ!» Баррент туманно відчував: тут щось не так. Він ішов далі, повз крамниці, які рекламували крадені товари, проминув невеличкий заклад із написом: «ЧИТАННЯ ДУМОК! ПОВНИЙ ШТАТ СКРЕНУЮЧИХ МУТАНТІВ! ВАШЕ ЗЕМНЕ МИНУЛЕ ЯК НА ДОЛОНІ!» Баррентові закортіло ввійти. Та він згадав, що зовсім не має грошей, а на Омезі, здається, гроші шанували над усе. Він звернув у провулок, проминув кілька ресторанів і вийшов до великого будинку ІНСТИТУТУ ОТРУТИ. («Пільгові умови. На виплат – до трьох років. Результат гарантовано або ж гроші повертаються»). Далі була тільки вивіска: «ГІЛЬДІЯ ВБИВЦЬ, 452 відділення» [52, с. 15].

«Над входом була вивіска: «ТОВАРИСТВО ЗАХИСТУ ЖЕРТВ». Саме для мене», – подумав Баррент» [52, с. 17].

5. СЛУЖБА ПРИБИРАННЯ ТРУПІВ-5 – агенція, що прибирає тіла жертв (переважно в'язнів), яких убивали під час полювання в День посадки.

6. МАГАЗИН СНІВ – торговельно-розважальний пункт, що пропонує різноманітні (переважно наркотичні речовини) товари та послуги, щоб увести людину в сон, аби та пригадала певні фанти зі свого минулого чи задля особистого задоволення.

7. МАГАЗИН ОТРУТ – торгівельний та виробничий пункт отрут, який належав Вільному Громадянинові, що полював на Баррента. Після його вбивства все майно і відповідно магазин дістався Баррентові.

8. ОЗЕРО ХМАР – найвишуканіший курорт Омеги.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

СПЕЦИФІКА УРЯДУ, ДІЇ ЗАКОНУ І ПРАВА: представники уряду належать до елітарного класу, але їх майже ніхто не бачить. Вони самі знаходять того, хто їм потрібен, знають все і про всіх, бо працює система доносів: *«Але Омега, крім того, була ще злочинним суспільством, яке складалося виключно з осіб, що порушили земні закони. Це було суспільство, яке, зрештою, сприяло розвитку особистості. В цьому суспільстві королем був порушник*

закону. Злочини не забороняли — ними захоплювалися, за них навіть винагороджували. В цьому суспільстві спроби зневажити закон оцінюють залежно від того, мали вони успіх чи ні» [52, с. 56].

ІДЕАЛЬНИЙ ГРОМАДЯНИН НА ОМЕЗІ: «Ідеальна людина на Омезі та, яка розуміє закони, визнає їх необхідність, знає про кару за їх порушення і все-таки нехтує ними — і перемагає! Оце, сер, і буде ідеальний злочинець і водночас ідеальний обмежець. Саме цього ви досягли, Вілле Барренте, здолавши супротивника в «суді Божому»[51, с. 57].

ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ОБРАЗ ЗАКОНУ, ЩО ВВОДИТЬ МЕШКАНЦІВ У АФЕКТИВНИЙ СТАН СТРАХУ: «Заступник міністра ще дужче виструнчивсь, а риси його обличчя немов стверднули. Закон стоїть над злочинцем і над суддею. Закон невідворотний, бо будь-яка дія є законною або незаконною. Закон і справді ніби живе власним життям, існує незалежно від тих смертних істот, які стежать за його виконанням. Вся поведінка людини підпорядкована законові, і, оскільки люди — законні істоти, то й закон може бути людяним. Але людяність закону не заважає йому бути нетерпимим, як, зрештою, нетерпимі люди. Для громадянина, що поважає закон, закон далекий і недоступний. Та коли його зневажають і порушують, закон виходить зі своїх запліснявілих гробниць і карає порушника» [52, с. 73].

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ. Регулювання відносин між усіма представниками Омеги ґрунтується на урядових законах знищення жертв (злочинців), яких убивають у визначені дні та події. Діє судова система, існують Лови у День висадки новоприбулих злочинців, Ігри – полювання за лотерейним випадковим квитком на тих, хто його отримав, правопорушник на Омезі може обрати міру покарання – каліцтво (позбавлення руки чи ноги на розсуд суду) або змагання з роботом-вбивцею під назвою «суд Божий»: «Баррент не багато довідався від них про звичаї та закони Тетрагіда. Навіть Джо не міг до ладу розпитати своїх друзів-урядовців. Закон на Омезі тримали в таємниці. Давні мешканці використовували своє знання закону,

щоб уярмлювати новачків. Цю систему зберігала й зміцнювала доктрина нерівності всіх людей, що була наріжним каменем омезької законодавчої системи. Спланувавши нерівність і насаджуючи неуцтво, владу й привілеї тримали в руках давні мешканці» [52, с. 28].

РЕЄСТРАЦІЙНЕ БЮРО – установа, яка веде записи убитих жертв і передає їх майно у спадок вбивцям, тому пеон – в'язень – може рухатися від статусу до статусу, вбиваючи все більше жертв.

МІНІСТЕРСТВО ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ – видає офіційний документ – ордер із правом вбивати раз на півроку, що уможлиблює процес стати Привілейованим Громадянином.

ЛІКАРНЯ (ПСИХІАТРИЧНИЙ ІЗОЛЯТОР) – місце, де знаходились «невиліковно хворі», що вірили у добро: *«Баррент відвідав ізолятор і почув, як божевільні пацієнти вигукували про доброту, справедливість, святість життя та інші непристойності. Він не хотів ставати одним із них. Може, він хворий, але ж не настільки!*

[52, с. 49].

ДЕПАРТАМЕНТ ЮСТИЦІЇ – здійснював правосуддя: *«Його завели до однієї з кімнат просторого Департаменту Юстиції. Кімнату називали Судом Кенгуру — на честь стародавньої англосаксонської судової процедури. Навпроти неї в коридорі була Зоряна Палата — також вельми давня інституція. А за ними містився Вищий Касаційний Суд. [Суд Кенгуру – інсценований злочинцями суд у камері; Зоряна Палата – суд, що існував в Англії з 15 ст. По 1641 р. І залежав від феодала; ці обидва суди – символ сваволі і беззаконня» [52, с. 50].*

КОМІТЕТ ВІНАГОРОД – інституція, що мала право підвищувати статус переможця Ловів – від Вільного Громадянина до Привілейованого Гаджі.

ЖІНОЧИЙ ІНСТИТУТ – заклад так би мовити освіти для жінок, де їх навчають мистецтву гейш і поводження з чоловіками.

ПОДІЇ ДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ:

- ЛОВИ Дня Посадки (переслідування і вбивство пеонів);
- щорічна ЛОТЕРЕЯ (Ігри, Лови) тих, кому випадав білет бути жертвою (механізм наосліп).

МЕТА ДЕРЖАВИ: *«Як і більшість законів на Омезі, вони спрямовані на зменшення кількості мешканців. Омега — надзвичайно неродюча планета, а невпинний потік нових в'язнів збільшує чисельність населення, що дуже погіршує життя давнім мешканцям. Треба шукати шляхи й засоби, щоб позбавлятися надміру новачків» [52, с. 37].*

СТАДІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ – РОЗПАД (САМОЗНИЩЕННЯ).

МЕТА – ВБИВАТИ І ЗНИЩУВАТИ, А НЕ СТВОРЮВАТИ І ЦІНУВАТИ, ТОЧНІШЕ АВТОМАТИЗОВАНІ МАШИНИ-ВБИВЦІ – ЦЕ НАУКОВЕ ДОСЯГНЕННЯ, АЛЕ МЕТА АНТИГУМАННА.

МОВА

Фігурує згадка про англійську мову, якою спілкуються і на планеті Земля, і на злочинній цивілізації Омезі. Припускаємо, що йдеться про глобалізаційні процеси й мету уніфікувати все під єдині стандарти, наприклад, англійська – мова майбутнього, що зрозуміла всім і на всіх планетах.

«Він зіперся підборіддям на руку й заплющив очі. Спробував пригадати все, що знав, і скористатися тим знанням. Він знав, що є людиною, Ното sapiens, мешканцем планети Земля. Знав, що говорить англійською мовою (чи не означає це, що існують ще й інші мови?). Пам'ятав назви найпростіших речей: кімната, ліжко, стілець. Окрім того, ще мав кілька загальних уявлень і усвідомлював, що не знає багатьох важливих речей, які знав колись» [52, с. 2].

ДУХОВНА КУЛЬТУРА

1. Соціально-культурні відносини. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: *«Омезькі жінки були консервативні, їх просто не цікавило нескінченне вдосконалення мистецтва труїти, їм були байдужі засоби — цікавили лише наслідки, якнайшвидші і якомога дешевші. Так, глузду в омезьких жінок не бракувало. Хоча завзяті теоретики Інституту отрут і пробували продавати сумнівні*

розчини контактної отрути чи триденної плісняви й ретельно розробляти складні схеми, залучаючи ос, приховуючи голки і використовуючи пляшечки з подвійними стійками, серед жінок вони не мали попиту. Простий миш'як і швидкодіючий стріхнін займали міцні позиції в отрутному бізнесі. Це, звичайно, спрощувало Баррентові роботу. Він досить легко навчився, як треба лікувати: негайно викликати блювоту, промити шлунок і ввести нейтралізуючий засіб» [52, с. 27].

2. Соціально-культурні відносини. МІЖКУЛЬТУРНИЙ РОЗПОДІЛ РОЛЕЙ НА «СВІЙ» ТА «ЧУЖИЙ». Поняття взаємодопомоги для суспільного блага відсутнє, тобто норми, закони, традиції не діють, з етичних позитивних міркувань нерелевантні: *«З-за нещільно припертих віконниць пробилося світло. Він зупинився і став гамселити по жалюзі, але зсередини не долинуло жодного звуку. Баррент зрозумів, що жителі Тетрагіда ніколи нікому не допомагали; чим більше людей гинуло, тим вищими були шанси в тих, хто виживав» [52, с. 57].*

3. Соціально-культурні відносини. ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ: *«Тиждневна відпустка,— повторив прихований суддя,— з будь-якою жінкою на ваш вибір. Це висока винагорода, оскільки на Омезі чоловіків ушестеро більше, ніж жінок. Ви можете обрати будь-яку неодружену жінку незалежно від її бажання. Даю вам для цього три дні» [52, с. 57].*

4. НАУКОВІ ДОСЯГНЕННЯ – різноманітна зброя, роботи-сповідальники, автоматизовані машини-вбивці, наприклад «суд Божий», андроїд на космічному кораблі для в'язнів, космічні кораблі-патрулювальники з автоматизованим управлінням без екіпажу людей-працівників: *«Йому так і не довелося випробувати зброю, бо андроїд пройшов повз нього і став підніматися сходами. На спині робота Баррент прочитав напис: «Служба знищення гризунів». Він зрозумів, що цього андроїда запрограмували на пошук мишей та щурів. Наявність на борту пасажирів без квитка його не*

обходила. Треба гадати, що й інші андроїди запрограмовані так само» [52, с. 106].

5. СКЛАДОВА ЦИВІЛІЗАЦІЇ «МИСТЕЦТВО» – відсутня. На цій планеті не йдеться про категорії краси й гармонії. Мистецтво – це процес натхнення, творчості, вищого прояву добра, що на цій планеті апріорі неможливе, тому відсутнє. Мистецтво увіковічне історію, є формою продукування зразків, у яких закодована пам'ять культури й особистості зокрема. Оскільки мета на Омезі – тотальне знищення людей, тому й мистецтво як натяк на цінність людського й етично-естетично прекрасного недоречне.

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА

Представлена інститутом церкви Зла і виконавців закону цієї інституції – священиків: *«Дядечку, – ось правильна форма звертання, – поправив Священик. – Мене звати Дядечко Ингемар, і я прийшов розповісти тобі про правовірну омезьку релігію, що обожнює той чистий і всемогутній дух Зла, з якого ми черпаємо наснагу і розраду»* [52, с. 30]

ДЕРЖАВА (ОМЕГА) ЯК УОСОБЛЕННЯ ЗЛА: *«Ми сповідуємо Зло, – провадив далі Дядечко Ингемар, – яке уособлює Найчорніший, рогатий і огидний наглядач наших днів і ночей... Відколи ми побачили, що держава дозволяє найповніше виявитись людському Злу, ми обожнюєм і державу: це теж надлюдське, хоча й не божественне, творіння»* [52, с. 31].

СТАВЛЕННЯ ЦЕРКВИ ДО РОЛІ ЧУЖИНЦЯ: *«Ми не збиралися відчиняти двері взагалі, – сказав йому Священик. – Закон забороняє допомагати в біді чужинцям. А оскільки ти ще не приєднався до громади, то формально ти чужинець»* [52, с. 37].

ЗДІСНЕННЯ ВЛАДИ

Домінування

- відображається у поділі на статуси (своєрідне класове суспільство) й, за теорією культурної комунікації, визначенні ролей: господар – гість – чужинець.

Статуси на ОМЕЗІ:

1) ПЕОНИ – новоприбулі безправні злочинці:

«Перше, що треба знати новачкам, – мовив Квестор, – це розуміти, ким вони є насправді. Це вкрай важливо. І я вам скажу, хто ви. Ви – пеони. Ви – нижчі з нижчих. У вас немає ніякого статусу. Нижче – тільки мутанти, а вони навіть не люди. Питання є?» [52, с. 13].

2) МУТАНТИ – дивакуваті істоти, які нібито вміють віщувати: передбачати майбутнє і заглядати у минуле, ходять без зброї, на них ніхто не полює: *«Одна з жінок була дуже стара і зовсім лиса. Інша — молода й чарівна. Але, наблизившись до столу, Баррент аж сторонів, побачивши, що її ноги нижче колін з'єднувала вкрита лускою перетинка, а ступні нагадували риб'ячий хвіст» [52, с. 64].*

3) МЕШКАНЦІ (I, II, III класи) – нічим не відрізняються від новоприбулих злочинців;

4) ВІЛЬНІ ГРОМАДЯНИ – мають права і обов'язки, можуть убивати пеонів: *«Вони носять сірі персні, що вказують на статус, і зодягнені в чорне. Теж не великі-цабе, але вже набагато значніші, ніж ви. Якщо пощастить, дехто з вас може стати Вільним Громадянином» [52, с. 13].*

5) ПРИВІЛЕЙОВАНІ ВЕРСТВИ, наприклад, ГАДЖІ та СВЯЩЕНИКИ:

«Над ними стоять Привілейовані, різні верстви, які можна розпізнати за різноманітними символами,— приміром, Гаджі носять золоту сережку. Мало-помалу ви довідаєтесь про всі символи і права окремих суспільних верств і прошарків. Мабуть, слід ще згадати Священиків. Хоча вони й не належать до Привілейованих, їм надано деякі додаткові права й гарантовано недоторканість» [52, с. 13].

6) ЕЛІТА: *«Ми еліта,— відповів Ейлан,— але не вважаємо себе злочинцями. На Омегу засилають людей двох абсолютно різних ґатунків. Одні — справжні злочинці: вбивці, розбійники, палії та інші. Саме серед таких людей жили ви. Але є ще люди, яких звинуватили в дисидентстві: в політичній нелояльності, в науковій неортодоксальності, атеїзмі. Вони-то*

й складають нашу організацію, яку ми для зручності називаємо другого групою. Наскільки ми пригадуємо і здогадуємось, наші злочини полягають головним чином у розбіжності наших поглядів з тими, що панують на Землі. Ми були нонконформістами і, мабуть, загрожували тим, хто тримав у руках владу. Ось тому нас і заслали на Омегу» [52, с. 92].

Пригнічення

- поведінкові норми для пеонів (новоприбулих в'язнів), що вказують на нижчий статус і пригнічення власної волі:

«Тоді перейдемо до того, як треба поводитися, зустрівши людину з вищої верстви. Вільного Громадянина пеони з належною повагою повинні вітати його повним титулом. З Привілейованими, як-от Гаджі, говорити дозволяється тільки тоді, коли до вас звернуться, причому слід виструнчитись, потупити очі і скласти руки перед собою. Ви можете піти від Привілейованого громадянина тільки тоді, коли той дозволить. Ні в якому разі не можна сідати в його присутності» [52, с. 13].

-цькування за невідповідність нормам земної зовнішності: *«Майже будь-яке відхилення від норми сьогодні називають мутантизмом. Цим терміном дуже зручно таврувати всіх, хто не відповідає земним стандартам зовнішності» [52, с. 65].*

Підпорядкування

- усі злочинці без винятку підпорядковувались законам Омеги й мали характеристику вигнанців-конформістів, над якими панували жорстокі закони знищення, бо ті мали тавро меншовартості та псували цивілізаційний прогрес на планеті Земля:

«Усі ви злочинці,— мовив він.— Спільне у вас одне: нездатність коритися основним обов'язковим правилам людського співжиття. Без цих правил цивілізація існувати не може. Порушивши їх, ви скоїли злочини проти людства. Тому людство відкинуло вас. Ви — палиці в колесах цивілізації, тому вас засилають на планету, де правлять такі, як ви. Там ви можете

мати свої закони і по них умирати. Там свобода, якої ви прагли; нестримна свобода, що руйнує себе, мов ракова пухлина» [52, с. 6].

Вплив на людську свідомість

- стирання пам'яті про минуле життя на Землі, зокрема умови вчинення злочину. На Омезі злочинець знав лише, що саме скоїв – крадіжка, вбивство, шахрайство тощо:

«Це єдине прийнятне пояснення. Він був людиною, і, певне, була в нього пам'ять. Тепер він тільки здогадувався, що колись володів таким неоціненним скарбом — пам'яттю. Колись він добре знав птахів і дерева, друзів, сім'ю, своє соціальне становище і, мабуть, ще й дружину. Тепер йому залишалося тільки гадати про них. Колись він міг сказати: «це таке, як" або "воно нагадує мені»... Тепер ніщо не нагадувало йому хоч про щось, і кожна річ була тільки собою. Він утратив здатність порівнювати й протиставляти» [52, с. 3]. Або: «Позбавлені пам'яті про минуле, в'язні не мали на чому ґрунтувати свої плани щодо майбутнього. Вони не могли обмінятися думками чи враженнями, бо, щойно усвідомивши себе, власне, й не мали їх» [52, с. 7].

Отже, всі ознаки цивілізації, окрім мистецтва, на Омезі присутні. Влада має широкий апарат здійснення регулювання й контролю своїх жителів. Більшість із них має негативний вплив, а отже, це є свідченням розпаду цивілізації й запуском програми самознищення. На нашу думку, у такому футурологічному світі, як Омега, не могло бути й мови про мистецтво – адже це надихаюча життєствердна сила, яка окреслює цілий спектр гуманістичних принципів і закликає до збереження цінного, увіковічення важливого для суспільства, прагне до безсмертя. На Омезі мета була зовсім інша – вбити, знищити, знешкодити і завоювати егоїстично та неправомірно місце під злочинним сонцем.

Планета Земля у майбутньому нагадує утопію. Баррент, після успішної втечі з Омеги, працює Опитувачем різних за віком і професією людей, зокрема зустрічає священика, який найвищою цінністю на Землі проголошує, на

відміну від Омеги, ДОБРО: *«Добро — це сила всередині нас, що надихає людей до єднання й взаємоповаги. Культ Добра є культом служіння самому собі, а отже, єдиною правдивою вірою. Особистість, яка обожнює себе, є ідеальною соціальною істотою: вона задоволена своїм місцем у суспільстві, хоча й не від того, щоб підвищити свій статус. Добро лагідне, бо ж є правдивим відображенням всесвітньої любові і співчуття. Добро щоразу проступає по-іншому, хоча й приходить до нас ...»* [52, с. 131]. Підкреслимо, що головний персонаж Вілл Баррент до прибуття на Омегу мешкав на Землі. Однак після впливу культурного середовища, законів і правил Омеги на його особистість, травматичного пережитого досвіду й усвідомлення власної «суперсили» — надзвичайної витривалості, кмітливості, живучості й адаптивності, він сприймає життя на Землі зовсім інакше. В'язні на Омезі не жили довше трьох років, адже закони полювання й легалізований процес убивств просто не давав змоги жити довше. Баррент спромігся вижити, досяг привілейованого статусу, став обранцем елітарного класу, аби здійснити втечу на Землю. Відтак проекція людини майбутнього, спираючись на характеристику Вілла Баррента, це отой перелік особливих рис американського суспільства, який прагне до глобалізації. Щоправда риси дещо осучаснені й прилаштовані до вимог футурологічного світу: прояв незалежності, індивідуалізму, прямота, інноваційність мислення, консюмеризм із визначеною метою, усвідомлення цінності часу й ефективності його для себе аби вижити.

Висновки до Розділу II

Наукова фантастика в американській літературі формується у середині ХХ ст. Процес тривав десь із 1938 по 1950 рр. і означився в історії культури й літератури особливо як «золота доба» творення жанру «наукова фантастика». Закономірно, що у цей час у суспільстві активно досліджували й образно конструювали фантастичні світи. Здавалось, письменники вдаються до своєрідної спроби висловити сподівання і побоювання суспільства щодо майбутнього. У багатьох оповіданнях формується коло проблемних питань, що пов'язане із гуманістичними орієнтирами особистості зокрема і людства у

майбутньому загалом. Роберта Шеклі послідовно й глибинно осмислює не лише художні прийоми, які інтригуватимуть і захоплюватимуть читача під час фантастичних подорожей його персонажів. Письменник-фантаст спрямовує фокус своєї уваги на гуманістичні ідеали. Так, наприклад, в оповіданні «Запах думки» підкреслюється сила розуму, цінність самопізнання, вміння контролювати свої емоції, необхідність віри в себе. Лерой Кліві – космічний мандрівник, який опинившись сам на сам із диким світ природи у майбутньому, не піддається афективному стану, а саме – агресії, а рятує себе упродовж трьох днів власною силою духу і здатністю швидко адаптуватися до законів життя на чужорідній планеті за допомогою телепатії. Оповідання «Сьома жертва» нагадує антиутопічну гостру критику, але з певним набором гуманістичних домінант. Роберт Шеклі творить гротескний світ, у якому легалізують полювання на людей. Стентон Фрелейн, сам того не помічаючи, із мисливця перетворюється у жертву, бо втрачає пильність через закоханість. Почуття трансформують головного персонажа. Він не прагне тепер убити, але бути коханим взаємно. Хвилювання перед убивством чергової жертви перетворюється ні в що, коли персонаж усвідомлює силу людських почуттів. У такий спосіб читач має змогу замислитися над цінністю власного і чужого життя, свідомий моральний вибір у складних життєвих обставинах і трепетне ставлення до людських почуттів. Здається, американський письменник натякає, що суспільство майбутнього, яке буде продовжувати гратися зі смертю, поступово втрачить головну гуманістичну рису – людяність. Секрет порятунку такої футурологічної смертоносною цивілізації лише в переорієнтації етичних основ і зміні фокусу уваги на справжні культурні цінності, першоосновою чого є людське життя.

Уїдливою сатирою на футурологічну цивілізацію майбутнього є оповідання «Паломництво на Землю». Це фантастичний світ, де конкуренція, гонитва за матеріальним і тим, що приносить задоволення, переважає над духовним розвитком. Альфред Саймон – головний персонаж оповідання – раптом опиняється у процесі усвідомлення себе як особистості, що прагне не

лише зовнішніх благ, а й відчуття власної цінності у безмежному світі глибоких сенсів. Важливо пам'ятати про особливості людської сутності, про наповнення життя щастям і справжнім коханням, про необхідність щирих людських взаємин, а не вигоду від знайомства з кимось чи користування професійними послугами.

Що ж стосується роману «Злочинна цивілізація», то перед нами вимальовується гіпотетична проекція футурологічних цивілізацій, де люди майбутнього будуть дбати зовсім про інші речі й перейматимуться іншими культурними цінностями. Планета Земля у майбутньому більше не знатиме воєн, все буде тихо, мирно і спокійно, але це призведе до однотипності, систематизованості у людських почуттях і вчинках. Наукові технології сягнуть такої висоти, що роботи навіть матимуть здатність і право сповідати людину й призначати вирок, як, власне, вчиняти з нею далі. Людство не буде класовим, а перетвориться на декілька прошарків середнього класу. Діти вивчатимуть, крім звичних предметів, ще щось у так званих таємних кімнатах. У такий спосіб письменник натякає, що майбутнє покоління отримуватиме навички, які ще досі не на поверхні – таємничі *soft skills* («м'які компетентності»). Йдеться не про знання у звичному розумінні, а секретні вміння, вочевидь, що даватимуть можливість адаптуватися і вижити у світі майбутнього. Злочинців на планеті Земля не буде, адже їх транспортуватимуть на злочинну планету Омегу. Цікаво, що злочинцям стиратимуть пам'ять, а їхньою основною метою буде вижити в умовах цивілізації, призначення якої – вбити якомога більше мешканців, а згодом і самоліквідуватись. Відтак футурологічний прогноз Роберта Шеклі навряд чи можна вважати позитивним щодо розвитку людства. Переорієнтація цінностей, тяжіння до прагматичного вирішення проблемних завдань, першочерговість матеріального, а не духовного призведуть до краху цивілізацій. Завдання людини майбутнього – вміло адаптуватись, швидко і критично аналізувати можливі загрози, не піддаватись нав'язаним нормам і законам, щоб зберегти власну сутність і пам'ять про власну культуру.

РОЗДІЛ III.

МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «ФАНТАСТИЧНОГО» У ШКІЛЬНИХ МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМАХ 5-7 КЛАСІВ ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ)

3.1. Особливості репрезентації «фантастичного» у шкільних творах для 5-7 класів.

Важливо зазначити, що методика література весь час перебуває у пошуку нових форм та методів, які будуть дієвими для вивчення художніх текстів учнями, як у базовій середній школі, так і старшій, зокрема для тих, хто сьогодні навчається за освітньої стратегією Нової української школи (5-7 класи). Дослідниці особливостей мовно-літературної галузі відповідно до вимог НУШ Корицька Г. та Омельченко Л. підкреслюють, що «провідним у навчанні мови та літератури є компетентнісний підхід, який сприяє формуванню не лише предметної, а й ключових компетентностей, а знання стають інструментом у розв'язанні життєвих проблем, засобом особистісного розвитку особистості тощо» [21, с. 92]. Відтак основні компетентності, тобто 11 наскрізних ліній, які опановують нинішні школярі 5-7 класів, обов'язково містять складові, акцент на яких виявляється домінантним для нашої методичної частини дослідження – плану-конспекту інтегрованого уроку. Мова йде про володіння не лише державною (українською) мовою, а й іноземною, щонайперше – англійською. Науковці Омельченко Л. та Н. Гутарук звертають увагу на те, що «Метою компетентісно орієнтованого підходу до навчання англійської мови є підготовка учнів до активного використання іноземної мови для ефективної комунікації. Такий підхід передбачає формування в здобувачів освіти мовленнєвої, мовної і соціокультурної компетенцій як складових комунікативної компетентності. Компетентнісний підхід дозволяє об'єднати навчальні предмети різних галузей в єдине змістове ціле на основі системоутворювальних елементів міжгалузевих зв'язків» [33, с.111]. Відповідно на освітніх платформах національного рівня, наприклад, «Всеосвіта», освітньому порталі «На урок», освітній платформі «Всеукраїнська школа онлайн» все частіше доводиться зустрічати інформацію

у вигляді статей, повідомлень чи вебінарів фахівців про нестандартні види уроків – уроки-салони, уроки-театральні студії, уроки-суди, але широкої популярності набули інтегровані уроки, які передбачають співпрацю двох вчителів-предметників. Їхня мета – знайти спільну проблему, яку важлива для обох галузей. На таких уроках максимально стимулюють креативне і критичне мислення, вчать основам медіаграмотності, розвивають так звані soft skills – «м'які компетентності»: робота в парі та в групі, навички таймменеджменту, основи публічних виступів тощо. Відомо, що «інтегрований урок – це урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах» [15]. Саме такий нестандартний урок, на нашу думку, логічно підготувати для вивчення оповідання Роберта Шеклі «Запах думки» у 6 класі. Участь у підготовці беруть вчителі зарубіжної літератури та англійської мови, а отже розкриття базових знань та 11 наскрізних ліній стає можливим і цінним з урахуванням сучасних освітніх вимог та психологічної специфіки підліткової аудиторії.

Зважаючи на те, що у шкільному курсі літератури (інтегрованого чи окремо української та зарубіжної) мова йде все-таки про зображення «фантастичного» у художніх текстах, а не комплексне вивчення фантастичної літератури чи текстів у жанрі «фентезі» або «наукової фантастики», ми подаємо детальний аналіз окремих аспектів «фантастичного» на основі навчально-методичної бази приватного закладу середньої освіти. Нею стали фактичні календарно-тематичні планування на 2024-2025 навчальний рік з інтегрованого курсу «Література» для 5-7 класів відповідно до навчальної концепції НУШ, погоджені адміністрацією Київського міжнародного ліцею «Study Academy» на основі модельних навчальних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України.

5 клас

Інтегрований курс літератури для 5 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за

програмою – 4 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено на основі модельної навчальної програми «Література (інтегрований курс української і зарубіжної). 5 – 6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Т. О. Яценко, І. А. Тригуб); гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 12.07.2021 р. №795) [27].

Насамперед спостерігаємо елементи фантастичного в темах **«Міфи та легенди»**, зокрема вивчення космогонічних і теогонічних міфів, міфологеми світового дерева в різних культурах, пантеони богів у грецькій, римській, єгипетській та скандинавській культурах. Варто зауважити, що знайомство з міфами та легендами інших культур представлено оглядово у кількох вступних уроках і пропозиції опрацювати «Легенду про заснування Риму», а для детального вивчення автори рекомендують саме слов'янські міфи, як от «Дажбог», «Берегиня»; легенди «Неопалима купина», «Як виникли Карпати», «Печера Тисячоголова на Чатир-Дагу». Цікаво, що серед образів шляхетних розбійників представлені також українські звитяжці – Кармелюк, Пинтя, Довбуш, проте зазначений і легендарний ватажок Робін Гуд з англійського епосу. Серед переказів знаходимо «Прийом у запорожці» та «Як Сірко переміг татар». Вибір фольклорних текстів очевидний і виправданий, оскільки в сучасних соціо-культурних реаліях маємо гостру потребу говорити про національну самоідентифікацію й чітко визначати орієнтири для формування національної пам'яті.

Інша тема, яка демонструє форми взаємодії персонажів у фантастичних світах, це **«Фольклорна і літературна казки»**. У цьому випадку бачимо необхідність для засвоєння дітьми етичних принципів і законів моралі у суспільстві, де немає справедливості, переваги законів добра над злом, знуцання вищих верств суспільства над нижчими, особливості поведінкових норм у вигаданих світах. Автори програми пропонують проаналізувати закони співіснування добра і зла, тобто домінування одного над іншим відповідно до різних векторів зображення художньої дійсності: світ людей (зло часто переважає, справедливість нівелюється, доброта і порядність висміюється,

цими якостями маніпулюють, образи-втілення добра покійно виконують накази злих персонажів) і казковий світ вигаданих істот, наприклад, у казках братів Грімм «Пані Метелиця», О. Вайльда «Хлопчик-зірка», Г. К. Андерсена «Снігова королева». Відомо, що у казкових світах зло отримує по заслугі, а справедливість і доброта мають винагороду. Знову ж таки кількість фольклорних і літературних українських казок значно перевищує зарубіжні зразки, що відповідає рівню стандарту вивчення інтегрованого курсу «Література».

Ще однією запланованою темою, у підбірці творів якої мальовниче описуються фантастичні світи з участю людей, є **«Сила творчої уяви»**. Художні тексти для обов'язкового вивчення – це повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див» та Роальда Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». Варто відзначити, що розробники навчальної програми звертають увагу не лише на систему персонажів, специфікацію тем і проблематику, а й долучають, скажімо, інтермедіальний дискурс під час вивчення зазначених повістей-казок, роблячи акцент на видах мультфільмів (мальованих, лялькових, пластилінових, комп'ютерних), особливостях роботи аніматорів, композиційній побудові кадру, пропонують на уроці розвитку зв'язного мовлення створити анімаційний буктрейлер до прочитаних текстів. Це пов'язано передусім із тісною взаємодією друкованих книг і промоцією медійних версій світових бестселерів, поступом науково-технічного прогресу й у сфері мистецтва. Видається логічним і закономірним обговорити мультиплікації художніх творів, які учні спочатку читають, адже вони можуть у такий спосіб розвинути навички медіаграмотності: порівняти факти, образи, розгортання композиції прочитаних книг із режисерським рішенням, а отже, ще одним професійним поглядом на зображення фантастичного у медіапросторі. Звісно, наскрізна лінія під час ідейно-художнього аналізу текстів пов'язана з розмежуванням фантастичного і реального світів. Учні повинні навчитися визначати ознаки фантастичного, доводити свою думку, висловлювати оцінку з приводу

поведінки фантастичних персонажів і законів життя у фантастичних світах, проводячи паралелі з особистим життям із дидактичною метою.

6 клас

Інтегрований курс літератури для 6 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за програмою – 4 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено на основі модельної навчальної програми «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 №795) і Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти від 19.02.21, Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Яценко Т.О., Тригуб І.А.) [27, 28].

У календарно-тематичному плануванні спостерігаємо хронологічний принцип вибору художніх текстів для вивчення. Шестикласникам, як і п'ятикласникам, пропонується зануритися у світ фантастики одразу на початку навчального року, вивчаючи міфи в межах тем «**Міфологічний жанр. Частина 1**» та «**Міфологічний жанр. Частина 2**». З метою удосконалення знань, умінь і навичок у процесі ідейно-художнього аналізу школярі мають бути ознайомлені з античним світом, грецьким пантеоном богів й особливостями представлення богів і людей. На прикладі міфів про титана Прометея, циклу міфів про подвиги Геракла, «Дедала та Ікара», «Нарциса», «Про Орфея та Евридику» учні вчать розмежовувати реальне і фантастичне, спостерігати за давніми уявленнями греків про тісну взаємодію цих елементів, визначати поняття «героїчне», зважаючи на термінологію грецьких міфів (герой – напівлюдина й напівбог) та загальнолюдські цінності (мужність, відважність, доблесть). Наступна тема представлена індійськими та єгипетськими міфами, зокрема «Творення», «Про золоті часи», «Про потоп», «Ра та Апоп», «Міф про те, як Тефнут покинула Єгипет». На підставі вивчення міфів школярі знову

мають на меті ознайомитися із особливостями теогонічних і космогонічних міфів, звернути увагу на антропоморфні риси божеств, сформувані уявлення про існування фантастичних цивілізацій у міфах і закони їх співжиття з людьми.

Елементи фантастики помічаємо і в дібраному художньому тексті Чарльза Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» до теми **«Портретний жанр»**. Це відображення християнських уявлень про подорож людської душі, до речі, не після смерті (як в агіографічних текстах давньої літератури), а тимчасової мандрівки у межах реального часу з метою трансформації, своєї потреби відродження людського єства задля добра, можливості досягнути своє життя. За жанром – це різдвяна повість. Головний персонаж, Ебенейзер Скрудж, символізує жадібність, він скупий і жорстокий, але завдяки Духам Різдва – символам добра та милосердя, які показують йому минуле, теперішнє і плачевне майбутнє, яке чекає на душу скнари, якщо він не зміниться, суттєво впливає на переорієнтацію життєвих цінностей персонажа. Відтак до фантастичних елементів зараховуємо: фантастичні образи трьох Духів Різдва, подорож у просторі та часі й образи примар (Марлі та інших).

У межах теми **«Фантастика поруч»** вивчається два англійські оповідання. Обидва оповідання представляють американську національну літературу. Робота з художнім текстом «Усмішка» (1952 р.) Рея Дугласа Бредбері пов'язана передусім із навчальною метою дослідити поняття «фантастичне» поглиблено. У цьому випадку школярів мотивують до потреби замислитися над фактом тривоги за руйнування духовних цінностей. Так, шестикласники знайомляться з антиутопічним виміром майбутнього, що чекає на власного героя Тома. Це зображення майбутнього, у якому поступово занепадає цивілізація, а мистецькі зразки і технічні вироби знищують, бо панує ненависть до минулого. Ненависть, може, і виправдана, бо перед читачами постає модель суспільства майбутнього, що пережило війну, тому все, що нагадує про минуле, сприймається деструктивно. Схоже на відголосок посттравматичного синдрому. Варто підкреслити, що така тема досить складна

для осмислення, але підліткам важливо усвідомлювати, що мистецтво має рекреаційний ресурс: воно здатне пробуджувати і відроджувати високі загальнолюдські цінності – красу, любов, надію, віру, добро, відважність. Оповідання має інтертекстуальну основу, адже «Усмішка» – це не що інше, як знаменита усмішка «Джоконди» Леонардо да Вінчі. Головний персонаж – маленький хлопчик Том – не здатний іти за натовпом, протистоїть йому і не плює на розтерзану картину, а зберігає її клаптик, що є натяком на вічну силу й понадчасову культурну цінність витворів мистецтва.

Оповідання Роберта Шеклі «Запах думки» – ще один зразок поглибленого дослідження теми «фантастичного» й гіпотетичної моделі життя майбутньої людини в умовах спроектованої цивілізації. Помітно, що фантастичний текст пронизаний роздумами автора про майбутнє людини та людства. Шестикласники пропонується поміркувати над проблемами сучасного світу через призму футурологічних образів. Проблемне питання, із яким мають розібратися підлітки, це духовне і фізичне випробування головного персонажа Кліві, його ціна. Привертає увагу реципієнтів художнього тексту гуманістичний зміст оповідання – віра в перемогу людського розуму. Пересування людей майбутнього на зорельотах (поштольотах), фантастичний світ із дикими сліпими тваринами, єдиноможливе спілкування через телепатію, сила людського розуму та уяви, яка здатна захистити – це, власне, суголосить поширеній у мережі Інтернет інформації щодо професій і навичок майбутнього до 2030 року, де перевага надаватиметься не точності й вмінню вводити інформацію, а критичному й креативному мисленню, вмінню оперувати великими об'ємами інформації з метою її систематизації та генералізації для створення нового конкурентно спроможного продукту матеріальної чи нематеріальної культури.

7 клас

Інтегрований курс літератури для 7 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за програмою – 3 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено

на основі модельної навчальної програми «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І.А.). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 №883) і Модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Ніколенко О., Ісаєва О., Клименко Ж. та інші). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 №883) [29, 30].

Розмежування реального і фантастичного світів, проблематика, що пов'язана з майбутнім життям та ймовірними футурологічними цивілізаціями представлена окремими прозовими текстами в межах двох тем **«Літературний детектив»** і **«Світ фентезі»**. Варто зазначити, що перевага під час формування календарно-тематичного планування все ж надавалась україномовним текстам, авторами яких відповідно є сучасні українські письменники. Вкотре зазначимо, що така навчальна мета і цілі виправдані й логічні, адже передусім формуємо цілісну особистість, яка має високу читацьку компетенцію, вміє критично мислити, аналізувати художні тексти різних національних культур, але з оперттям на гідну патріотичну позицію. Елементи фантастичного, як от віднайдення неймовірного за розмірами і виглядом золотого жука, пошуки скарбів, закопаних легендарним піратом Кідом, створення письменником і дешифрування персонажем Вільямом Леграном криптограми, простежуємо у детективній повісті «Золотий жук» американського прозаїка, «батька детективного жанру» Е. По. Інший детективний твір – англomовне оповідання «Пістрява стрічка» А. К. Дойла – далеке від поняття «фантастичного», а от повісті «Чорна Рука і Гімназист» А. Кокотюхи і «Драconi, вперед!» К. Штанко є вартісними для аналізу з точки зору фантастичних інкрустацій, однак представляють українську, а не зарубіжну літературу.

У межах теми **«Світ фентезі»** вивчається п'ять прозових творів, два з яких належать українським письменникам (О. Бердник «Хто зважиться – вогнями наречеться» і Г. Пагутяк «Королівство»), а от серед зарубіжних

представників – американець А. Азімов (науково-фантастична повість «Фах»), німкеня К.Функе (роман-фентезі «Чорнильне серце»), англієць Н. Гейман (фантастична повість «Кораліна»). Зазначимо, що роман-фентезі «Чорнильне серце» пов'язане із темою «оживлення книги», уявне і реальне тісно сплітається через явні ознаки фентезі – магичні предмети, істоти, паралельний світ. Цей художній текст про жагу до читання, привабливість його медитативного процесу й утвердження сили слова. Повість Н. Геймана «Кораліна» хоч і має ознаки казкового, фантастичного, але проблематика тісно пов'язана із моральним вибором людини, взаєминами батьків і дітей, добром і злом, проблемою виховання. За сюжетом головна героїня Кораліна потрапляє не у світ майбутнього, а такий собі паралельний світ життя своєї родини з ідеальними батьками, друзями, сусідами й розвагами. Дівчинка помічає, що всі ці ідеальні істоти мають не глибокі очі – дзеркала душі, а холодні й ворожі гудзики, з яких прозирає порожнеча. Актуальність тексту для вивчення семикласниками визнаємо високою, адже підліткам важливо розуміти цінність особливостей кожної людини (близьких, рідних, друзів), толерантно приймаючи їхні «неідеальні» прояви. Проте особливо цінним для нашого дослідження виявляється художній текст А. Азімова «Фах». Це справжня наукова фантастика, яка проросла на американському літературному ґрунті, й має всі ознаки зазначеного жанру та суголосить загальній темі нашої наукової розвідки про антропологічні виміри фантастичних світів, як, до речі, й оповідання Роберта Шеклі «Запах думки» (6 клас). Герої фантастичної повісті рухаються вільно по планеті Земля, але так само розселені на 1500 інших планетах, розуміючи одне одного без проблем, адже всі спілкуються однією мовою. Підкреслимо, що в тексті повісті утверджується сила людського інтелекту, самостійність мислення, творча уява, моральні цінності. Висновок, який мають зробити семикласники після прочитання й опрацювання «Фаху», апелює до важливості й обов'язковості самоосвіти, всебічного розвитку, необхідності бути ерудованим, щоб чітко усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, коли доведеться обирати майбутню професію.

Отже, зазначені вище модельні навчальні програми з вивчення інтегрованого курсу літератури для учнівської категорії 5-7 класів, на нашу думку, чітко визначають «орієнтовну послідовність очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (логічно продуманий з урахуванням вікових особливостей підлітків) та види навчальної діяльності учнів, що рекомендовані для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством» [8]. Авторами модельних навчальних програм дотримано принципи науковості, системності, логічності та послідовності. Чітко окреслений ціннісний компонент, який проаналізований комплексно на прикладі обраних текстів, що пов'язані з темою «фантастичного». Крім того, проведені діагностичні опитування учнів 5-7 класів підтверджують, що наявність у календарно-тематичному планування творів, що пов'язані з фантастикою, зокрема, науковою фантастикою, вітаються і позитивно сприймаються школярами [47]. Дилемою залишається бажання школярів вивчати більше художніх творів із зарубіжної літератури, аніж української. На думку школярів, художні твори із зарубіжної літератури більш захопливі, цікаві для сприйняття, сповнені пригод та й викладачі зарубіжної літератури вирізняються своїми нестандартними підходами й позитивними проявами педагогічної майстерності, що позначається і на позитивній налаштованості на предмет викладання, і підтримання дружньої атмосфери у класі, й готовності почути думку кожного.

3.2. План-конспект інтегрованого уроку (2 год)
(урок проводять вчитель зарубіжної літератури
та вчитель англійської мови)

6 клас

Тема: Фантастичні елементи в оповіданні «Запах думки» Роберта Шеклі

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Вид уроку: нестандартний, інтегрований.

Ключові компетентності (наскрізні лінії):

Спілкування державною мовою:

- тлумачать поняття «фантастичне оповідання», називають ознаки «фантастичного», розуміють і можуть пояснити зміст понять «розум», «інтуїція», «телепатія».
- збагачують власне мовлення різними видами лексики із художнього стилю.

Спілкування іноземними мовами:

- читають уривки з тексту в оригіналі (англійською мовою) та складають характеристику головного персонажа Лероя Кліві, звертаючи увагу, що він сильна особистість і духовно, і фізично.

Математична компетентність:

- установлюють причинно-наслідкові зв'язки між подіями твору.

Інформаційно-цифрова компетентність:

- застосовують цифрові технології для пошуку необхідної інформації (зокрема, домашнє завдання було надіслано у вигляді посилання на електронне джерело доступу до тексту «Запах думки» на сайті художніх творів Укр.ліб); запам'ятовують факти із життя і творчості письменника на основі гри у цифровому застосунку Kahoot; створюють електронну продукцію (розробка інструкції щодо дій в екстремальних ситуаціях за допомогою безкоштовного

онлайн-інструменту графічного дизайну Canva для виконання домашнього завдання після уроку); створюють на уроці візуалізовані епізоди з оповідання в цифрових застосунках Leonardo.AI чи Dream.AI з метою поглиблення знань, умінь і навичок у сфері медіаграмотності) тощо.

Уміння вчитися:

- використовують різні види читання (повільне, виразне, коментоване, повторне, вибіркоче); здійснюють самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексію, зіставляючи свої погляди з поглядами однокласників, які визначають місце розуму й інтуїції у власному житті й на основі прочитаного оповідання Роберта Шеклі «Запах думки»;

Соціальна та громадянська компетентності:

- визначають у фантастичному оповіданні актуальні проблеми, які можуть чекати на людей у майбутньому; висловлюють думку щодо порушених у прочитаному творі конфліктів, а саме: 1) протистояння головного героя Лероя Кліві та позаземної фауни; 2) внутрішня боротьба героя із внутрішніми страхами; коментують значення епіграфів на початку твору, їх дотичність до змісту фантастичного оповідання Роберта Шеклі, усвідомлюють значущість соціального служіння авторів, дібраних учителем епіграфів.

Екологічна/природна компетентність:

- розуміють різницю між використанням терміна «природа» з біологічної точки зору та психологічної (філософської); замислюються над станом природи у майбутньому і способами співжиття людини з дикою природою.

Обізнаність та самовираження у сфері культури:

- сприймають прочитане фантастичне оповідання у контексті американської наукової фантастики ХХ століття й сучасної культурної ситуації; аналізують та інтерпретують твір, зважаючи на загальнолюдські цінності; усвідомлюють

роль людської уяви (сили людської думки, інтуїції) не лише в життєвих екстремальних ситуаціях, а й у розвитку української і світової культури.

Ціннісний компонент:

- висловлюють власну думку щодо порушених у творі проблем гуманістичного спрямування: якою має бути людина майбутнього, щоб вижити у світі постійних трансформацій; визначають цінність фізично і духовно розвиненої особистості для суспільства; вміють пояснити, які саме навички потрібно розвивати людям майбутнього.

Предметні компетентності:

Знаннєвий компонент:

- розуміють особливості розвитку наукової фантастики; виокремлюють фантастичні елементи в американській малій прозі, зокрема фантастичному оповіданні Роберта Шеклі «Запах думки»; знають українських перекладачів та українські переклади прочитаного американського твору, визначають у ньому засоби художньої виразності.

Діяльнісний компонент:

- коротко переповідають основні факти з біографії письменника Роберта Шеклі; виявляють жанрові ознаки фантастичного оповідання «Запах думки»; визначають особливості взаємодії різних елементів (реальних і фантастичних) у творі Роберта Шеклі; аналізують провідні теми, проблеми твору; коментують, характеризують, інтерпретують образи персонажів та засоби їх творення.

Попереднє домашнє завдання: прочитати у повному обсязі фантастичне оповідання «Запах думки» (можна звернутись до електронного ресурсу в мережі Інтернет – офіційний сайт Укрліб – за посиланням <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=22>) [50].

Обладнання: мультимедійна дошка з проектором, комп'ютер для вчителя, роздатковий матеріал: жовті картки для учнів, які з певних причин не будуть

брати участь в обговорення на певному етапі уроку (своєрідна картка «захисту» від складних питань вчителя), телефони для участі у видах інтерактивної діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій (застосунків), картка для етапу рефлексії (самооцінювання) наприкінці уроку.

Епіграфи:

«Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина — людина їсть і п'є, як тварина — вона множитья і як тварина — викидає; як янгол — вона має розум, як янгол — ходить просто і як янгол — священною мовою розмовляє» (Талмуд)

«Не зациклюйтеся на минулому, не мрійте про майбутнє, зосередьте розум на теперішньому моменті» (Будда)

Хід уроку

Організаційний момент.

Створення відповідної психологічної атмосфери.

Криголами на презентації.

Подивіться, будь ласка, на зображені суперсили – супершвидкість, телепатія, телепортація, левітація, вміння зупиняти час, вміння бачити майбутнє, здатність щось розтрощити/знищити. Поміркуйте, якою б із них ви хотіли володіти? Чому? Як це може змінити ваше майбутнє?

Вступне слово учителя зарубіжної літератури.

Вітаю, шановні учні! Сьогодні на вас чекає занурення у фантастичний світ майбутнього Роберта Шеклі, а також цікаве кейс-завдання, під час виконання якого ви спробуєте себе у ролі футурологів (професія, що пов'язана з аналізом імовірних подій у майбутньому).

Тому **мета нашого уроку** – з'ясувати, що ми називаємо фантастичним оповіданням, його ознаки, вміти знаходити фантастичні елементи в оповіданні

Роберта Шеклі «Запах думки»; характеризувати фізичні та духовні сильні сторони головного персонажа; навчитись визначати коло проблем зазначеного художнього тексту; виховати у собі здатність розвивати силу уяви, яка може змінити не лише світ окремої особистості, а й вплинути на інших.

План нашого уроку такий:

1. дізнатись цікаві факти з біографії Роберта Шеклі;
2. ознайомитись із розвитком наукової фантастики як жанру літератури;
3. проаналізувати сюжет фантастичного оповідання Роберта Шеклі, читаючи уривки з тексту мовою оригіналу;
4. визначити суперсили головного персонажа художнього твору, а саме – Лероя Кліві;
5. виявити ознаки фантастичного в художньому тексті «Запах думки»;
6. розкрити сутність конфліктів у фантастичному оповіданні;
7. поміркувати, якими вміннями повинна бути наділена людина майбутнього, щоб вижити у світі постійних трансформацій.

Відповідно, наприкінці уроку ви зможете вільно аналізувати зміст фантастичного оповідання Роберта Шеклі «Запах думки», розмежовувати реальні й фантастичні елементи, визначати сильні фізичні й духовні вміння людини майбутнього, а також застосувати отримані знання під час написання художніх творів-роздумів на тему майбутнього.

Критерії оцінювання.

Оцінку «відмінно» (10-12 балів) отримає той, хто виявить максимальну активність на уроці, дасть максимально правильну кількість відповідей на поставлені питання й висловить власне ставлення/оцінку до прочитаного.

Оцінку «добре» (7-9 балів) отримає той, хто менш активно відповідатиме на уроці, допускатиме незначні помилки, лаконічно висловлюватиме або взагалі не висловлюватиме своє ставлення щодо прочитаного.

Оцінку «задовільно» (4-6) отримає той, хто неохоче відповідатиме на питання вчителя, не буде брати участь в обговоренні певних аспектів тексту, допускати суттєві помилки щодо змісту тексту чи характеристики образів.

Проте майте на увазі, що наприкінці уроку обов'язково буде рефлексія у вигляді самооцінювання. Ваші оцінки/думки я також врахую під час оцінювання ваших однокласників. Якщо хтось раптом не захоче відповідати на поставлене питання, у вас є жовта картка захисту. Її можна використати не більше, ніж 2 рази за урок. Бали за це не знімаються.

Реалізація освітньої мети.

Вивчення нового матеріалу.

(На екрані дошки має бути портрет Роберта Шеклі та коротка презентація того, що візуалізує факти, про які говорить учитель).

Етап підготовки до аналітико-синтетичної роботи над текстом. Вивчення біографії письменника та історії написання твору, використовуючи мультимедійну презентацію).

Опрацювання інформаційної довідки від учителя індивідуально: гра «Так чи ні», на основі фактів із життя і творчості письменника (цифровий застосунок Kahoot).

«Роберт Шеклі (англ. *Robert Shekley*; 16 липня 1928, Нью-Йорк – 9 грудня 2005) – американський письменник і класик світової фантастики, загально визнаний майстер гумористичної та сатиричної фантастики.

Народився 16 липня 1928 року в нью-йоркському Брукліні. Його батько Девід був страховим брокером, походив з роду польських єврейських імігрантів. Мати Рейчел працювала вчителькою. У Роберта була сестра Джоан, з якою він часто бував на фермі в дядька. Коли Роберту виповнилося приблизно

чотири роки, батьки переїхали з Нью-Йорка до Нью-Джерсі, спочатку до Вест-Оранджу, потім до Мейплвуда. З дитинства багато читав і ще будучи школярем пробував написати роман.

В юності Шеклі мав різні підробітки: працював ландшафтним садівником, продавцем кренделів, барменом, молочником і в студії ручного розпису краваток. Щойно йому виповнилося 18, Роберт пішов добровольцем до війська. 1946–1948 служив в армії США під час Корейської війни, де друкував документи та редагував полкову газету.

Після армії повернувся до Нью-Йорка, де вступив до Нью-Йоркського університету, 1951 здобув ступінь бакалавра мистецтв. Будучи студентом, познайомився з Барбарою Скадрон, його першою дружиною. Він винайняв квартиру в Риджфілд Парку, а працював металургом та робітником на авіазаводі, не покидаючи мрії писати оповідання. Свої перші твори написав під час двотижневого страйку робітників. У наступні роки продавав свої оповідання всім науково-фантастичним журналам, таким чином було опубліковано кілька сотень його творів, переважно — в журналі «Galaxy».

У 1960-і журнали стали втрачати популярність через поширення телебачення. Роберт Шеклі взявся видавати романи, розлучився з Барбарою та одружився з Зівою Квітні, придбав вітрильник. З середини 1960-х років часто подорожував, жив у Мексиці, на Ібіці, в Лондоні та Парижі. Здоров'я Шеклі дедалі погіршувалося, він пережив два інфаркти і лікар порадив повернутися до США, де письменник міг отримати лікування. Перед поверненням у Нью-Йорк здійснив подорож по Азії та до Франції. 1980 року повернувся до США, де кілька років працював редактором художньої літератури в журналі «Omni».

У квітні 2005 письменник відвідав Україну, був запрошений на фестиваль «Портал-2005». Проте в Києві фантастові стало зле. Анонімний шанувальник оплатив його лікування. Коли Робертові Шеклі покращало, його доправили на батьківщину. Після повернення до США, йому стало гірше і 9 грудня 2005 в

приватній лікарні в Поукіпсі (штат Нью-Йорк) він помер¹ від аневризми в мозку.

Творчість

Роберт Шеклі відомий як майстер гумористичної наукової фантастики, зокрема оповідань. Утім, за життя він видав і декілька успішних романів. Провідна тема творчості Шеклі – самообмани, якими супроводжуються уявлення про розвиток науки й техніки. Часто в його творах розвиток технологій посилює проблеми суспільства, які повинен був би вирішувати; гадані прекрасні й утопічні місця при ближчому розгляді виявляються жахливими. Герої Шеклі – це типово звичайні, невиразні люди, що потрапляють у незвичайні ситуації. Роберт Шеклі називав своїми натхненниками Олдоса Гакслі, Марка Твена, О. Генрі та Віктора Гюго, і зазначав, що форма його оповідань була сформована більше поезією, ніж прозовими романами. Сам Шеклі не раз заявляв, що волів би, щоб його порівнювали з Францом Кафкою.

У 1950-і Роберт Шеклі писав багато короткої прози, яку публікував у журналах, таких, як «Galaxy Science Fiction» і «Fantasy & Science Fiction». Першим оповіданням стало «Заключний іспит» (1951). Він був настільки продуктивним автором, що редактори наполягали, аби Шеклі публікувався під псевдонімами і відповідно до одного номера журналу уміщувалося декілька його творів. Ці журнали значною мірою завдячують своєму успіху Шеклі, чий оповідання задавали тон, який наслідували інші письменники. На початку письменницької кар'єри він крім того створював сценарії для епізодів науково-фантастичного телесеріалу «Капітан Відео» та сценарій для фільму «Пастка на людей».

Другий період його творчості почався з публікації роману «Корпорація „Безсмертя“» (1958 –1959). У 1960-х роках Шеклі написав кілька романів, які поєднували «химерні» сюжети, метафізичні спекуляції та комічну сатиру.

Типовий сюжет від Шеклі є епізодичною оповіддю, структурованою як своєрідна екскурсія в певне сатиричне науково-фантастичне середовище, де головний герой має доволі пасивну роль. На 1970-1980-і роки припав спад творчості Шеклі, але саме в цей час він написав декілька своїх найсильніших романів. Шеклі повернувся до написання оповідань у 1990-і. У цей час він видавав також романи-новелізації за мотивами відомих кінофільмів і телесеріалів: «Чужі», «Вавилон 5» і «Зоряний шлях» [48].

Тепер наше завдання – з'ясувати, що таке «наукова фантастика», і за якими ознаками ми визначаємо художні твори як фантастичні.

Система вправ та завдань за фантастичним оповіданням

Роберта Шеклі «Запах думки»:

Родо-жанрова природа твору.

Вправа «Хмаринка слів»

Учні вже почули жанр художнього твору. Тепер у цифровому застосунку **Mentimeter** вчителю варто підготувати запитання «З чим, на вашу думку, може бути пов'язана наукова фантастика?», куди учні самостійно мають вписати всі асоціації, які виникають у них щодо словосполучення «наукова фантастика». Тобто має сформуватись хмаринка колективних думок (чи будь-яка фігура) слів. Вчитель обов'язково коментує ознаки особливості наукової фантастики як жанру літератури, доречність інших асоціацій.

Застосування цифрового інструменту Mentimeter (хмаринка слів). Результати представлені у Додатку 1.

Тема та ідея твору.

Для формулювання теми та ідеї вчитель пропонує спочатку учням за бажанням висловитись, корегуючи їхні думки у правильному напрямку. А

точне формулювання теми й ідеї дублює/формулює на заключному етапі у висновках самостійно.

Сюжет та композиція.

Бліц-опитування. Попереднє ознайомлення із сюжетом. Виявлення учнів, які добре орієнтуються у знанні змісту. Назвати по черзі короткі факти/деталі із сюжету (можна у хаотичному порядку) фантастичного оповідання. Чим більше, тим краще. Активність кожного вчитель фіксує.

Логічна послідовність подій, систематизація художніх образів. Робота з таблицею для встановлення причинно-наслідкового зв'язку (послідовності подій) у художньому творі й виявлення усіх художніх образів, які з'являються на початку й до кінця оповідання (учні отримують таблиці із заповненою першою колонкою, а інші дві заповнюють колективно, обговорюючи події з оповідання, за потреби – з допомогою вчителя зарубіжної літератури) .

Наприклад, аналіз персонажів, поданий за у мережі Інтернет як елемент розробки уроків на основі оповідання «Запах думки» [51].

Тварини	Уявні перетворення Лероя Кліві	Результат
Білка	лише спостерігав за нею	Вовк роздер Білку
Пантера	пантера-самиця	пантера відступила
Вовки	Змія	вовки відскочили
Пантера і Вовки	Кущ	хижаки втратили інтерес
Стерв'ятники	Труп	у стерв'ятників з'явився апетит
Пантера і Вовки	Смолоскип	пантера й вовки втекли

Всі тварини	пожежа, полум'я	повна перемога над тваринним світом
-------------	-----------------	-------------------------------------

Проблематика.

Блок питань, які наштовхують на логічні висновки учнів:

- Яку суперсилу застосовував Лерой Кліві? Чому саме її?
- Що вдавалось долати головному персонажу, застосовуючи телепатію?
- Чому головний персонаж так відчайдушно тренував здатність уявляти інших тварин?
- Чи погоджуєтесь ви з думкою, що телепатія – це спосіб письменника утвердити силу людського розуму? Чому?
- Над чим пропонує замислитись автор, змальовуючи фантастичний світ Зоряного скупчення Сергон, кисневу планету З-М-22 й перебування головного персонажа там упродовж трьох днів?

Художні образи.

Учні отримують завдання створити візуалізацію одного з епізодів фантастичного оповідання Роберта Шеклі або одного із персонажів, використовуючи цифровий застосунок Leonardo.AI. Після отримання результатів учні демонструють їх вчителю й однокласникам, коментуючи відповідність зображеного текстовому опису в оповіданні.

Отримані результати представлені у Додатку 2.

Інтеграція з учителем англійської мови.

Вчитель зарубіжної літератури звертає увагу учнів на те, що Роберт Шеклі – представник американської літератури, відтак мова оригіналу фантастичного оповідання – англійська.

Слово вчителя англійської мови.

Dear students, please share your thoughts: how do you imagine the main character of Leroy Cleavey? What does he look like and what character traits does he have? (Students express their opinions).

Вибіркове читання з коментуванням.

Попередня робота зі словником незнайомих слів (blocking vocabulary)

English word	Переклад
1. consciousness	Свідомість
2. pure	чистий, прозорий
3. furiously	Розлючено
4. a cave	Печера
5. irritated	роздратований, розлючений
6. anxiously	Тривожно
7. an emergency ship	аварійне судно
8. to estimate	Оцінювати
9. telepathic	Телепатичний
10. roaring	той, що ричить
11. to race	мчати, змагатися
12. to obtain	отримати, дістати
13. to ignite	Запалювати
14. spurted	той, що вибухнув

Now let's try with you to find confirmation of your thoughts by reading excerpts from the text:

Robert Sheckley – «Odour of Thought»

Excerpt №1

«When he recovered consciousness, he was lying on a little hillside, face down in tall grass. He was in a beautiful state of shock. He felt that he was detached from his body, a pure intellect floating in the air. All worries, emotions, fears remained with his body; he was free...» [93, c. 1].

Excerpt № 2

«Without eyes or ears, there was only one way the beast could have detected him. It had to be telepathic! To test his theory, he thought the word 'panther', identifying it automatically with the animal that was approaching him. The panther roared furiously and shortened the distance between them» [93, c.1].

Excerpt №3

«Cleevy concentrated on the idea of a pantheress. He was a pantheress, and what did this panther mean by frightening her that way? He thought about his (her, damn it!) cubs, a warm cave, and of the pleasure of tracking down squirrels...» [93, c. 2].

Excerpt №4

«By afternoon he was tired and irritated, and scanning the skies anxiously. Why wasn't the ship here? It should take no longer than a day or two, he estimated, for a fast emergency ship to reach him» [93, c. 2].

Excerpt №5

«Dimly, Cleevy realized that he had now become truly telepathic himself. Eyes closed, he could see on all sides of him and sense what was going on. As a roaring fire he advanced, sweeping everything before him. And he could feel the fear in their minds as they raced away» [93, c. 2].

Excerpt №6

«It was fitting. Hadn't man always been the master, because of his adaptability, his superior intelligence? The same results obtained here, too. Proudly he jumped a narrow stream three miles away, ignited a clump of bushes, flamed, sputtered...» [93, с.3].

Складання інструкції щодо виживання в екстремальних умовах майбутнього.

Now let's imagine ourselves as futurologists. Tell me, please, what character traits and skills should a person of the future possess? (Students express their opinions). Perfectly! And now let's try to write instructions for a person in the future, how to survive in extreme situations. We are writing the text of the instructions now, and at home you will feel like a graphic designer and decorate the text of the instructions using a digital application Canva.

EXAMPLE OF INSTRUCTIONS

(Робочий аркуш для написання інструкцій представлено у Додатку 3)

1. Learn to read minds and fantasize. You will need telepathy.
2. Do sports, be strong. You will need super speed.
3. Learn to change your location. Teleportation is a good thing in dangerous places.
4. Check your vehicle. It must always be repaired to avoid disaster.
5. Learn to predict the future: this will help you prepare for difficult moments in life.

Переклади фантастичного оповідання «Запах думки» Роберта Шеклі на українську мову – Р. Ткачук і О. Бершадська.

Діагностика.

Блок навідних питань, за якими вчитель розуміє, чи справді опанований зміст художнього твору (вчитель зарубіжної літератури):

- Що цікавого ви дізналися сьогодні на уроці?
- Чи могли б ви вижити у фантастичному світі Роберта Шеклі, зображеному в оповіданні, маючи ту суперсилу, яку обрали на початку уроку? Чому?
- Чи справді перед нами фантастичне оповідання? Які ознаки фантастичного ви тут помітили?

Заключний етап. Слово вчителя зарубіжної літератури.

Роберт Шеклі у своєму фантастичному оповіданні «Запах думки» яскраво демонструє силу розуму та творчої уяви як засобів виживання. Головний герой, Кліві, опиняється в екстремальних умовах – він зазнає аварії на невідомій планеті, де думки матеріалізуються. Спочатку він не усвідомлює цього феномена і мало не гине від створених ним же хижаків, адже, охоплений страхом, він уявляє собі небезпеку у вигляді левів. Однак поступово герой розуміє, що саме його розум і здатність контролювати уяву визначають його долю. Усвідомивши це, він змінює хід своїх думок, зосереджуючись на позитивних образах, і таким чином перетворює загрозливу ситуацію на безпечну.

Тому Шеклі підкреслює, що не фізична сила, а інтелект, креативне мислення та вміння керувати власними емоціями стають ключовими для виживання. Оповідання підтверджує важливість творчої уяви як інструменту, що не тільки формує нашу реальність, а й може стати рятівним засобом у складних ситуаціях.

Домашнє завдання:

Доопрацювати інструкцію виживання в екстремальних ситуаціях для людини в майбутнього за допомогою цифрового застосунку графічного дизайну Canva.

Підведення підсумків і оцінювання роботи учнів на уроці.

Слово вчителя зарубіжної літератури. Як ви загалом себе почуваете після уроку? (картинка нижче, представлені у Додатку 4) Скажіть, будь ласка, що сьогодні на уроці вразило вас найбільше? Чи зрозуміли ви, чому важливо розвивати творчість і логічне мислення? Чи замислювались ви раніше про силу творчої уяви і цінність людського розуму? Чи знали ви, що вміння зосередитись і відкинути негативні емоції може врятувати в екстремальних ситуація?

Рефлексія – картка для самооцінювання. Коментар вчителя для відзначення особливо старанних, активних і творчих учнів й заохочувальні коментарі для тих, хто виявився слабшим на уроці (Представлені у Додатку 4).

Висновки до Розділу III

Зважаючи на те, що у шкільному курсі літератури (інтегрованого чи окремо української та зарубіжної) зроблено акцент все-таки на зображення «фантастичного» у художніх текстах, а не комплексне вивчення фантастичної літератури чи текстів у жанрі «фентезі» або «наукової фантастики» у нашому дослідженні подано детальний аналіз окремих аспектів «фантастичного» на основі навчально-методичної бази приватного закладу середньої освіти. Нею стали навчальні модельні програми для 5-7 класів, доповнені педагогами закладу середньої освіти і визначені як «фактичні календарно-тематичні плани на 2024-2025 рр.».

Учні 5-7 класів навчаються відповідно до вимог концепції Нової української мови, тому навчальні модельні програми є затвердженими Міністерством освіти і науки як орієнтири для формування фактичних календарно-тематичних планів. Під поняттям «фантастичне» розуміємо виділення критеріїв, які свідчать про реальний світ, у якому проживають люди, і фантастичний – з надприродними істотами, магічними предметами, метаморфозам персонажів тощо. Також долучаємо аспект розуміння добра і зла з відповідними їх художніми втіленнями у персонажах, особистісну трансформацію під дією фантастичних факторів, уявлення про світ/Всесвіт наших пращурів, законів співжиття людини і природи, зображення незвичайних істот, пошук гіпотетично можливих скарбів, людей майбутнього, утвердження сили розуму та уяви особистості в майбутньому, критерії визначення успіху в майбутніх професіях, визначення місця інтелекту й надздібностей, які можуть бути корисними у ситуації потрапляння у футурологічні цивілізації чи паралельні фантастичні світи.

Проаналізовано інтегрований курс літератури для 5 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за програмою – 4 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено на основі модельної навчальної програми «Література

(інтегрований курс української і зарубіжної). 5 – 6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Т. О. Яценко, І. А. Тригуб); гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 12.07.2021 р. №795). У межах інтегрованого курсу літератури вивчається три теми, які містять ознаки фантастичного, а саме: «Міфи та легенди», «Фольклор і літературна казка», «Сила творчої уяви» [27].

Проаналізовано інтегрований курс літератури для 6 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за програмою – 4 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено на основі модельної навчальної програми «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 №795) і Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти від 19.02.21, Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Яценко Т.О., Тригуб І.А.). У межах інтегрованого курсу літератури вивчається чотири теми, які містять ознаки фантастичного, а саме: «Міфологічний жанр. Частина 1», «Міфологічний жанр. Частина 2», «Портретний жанр», «Фантастика поруч» [27, 28].

Проаналізовано інтегрований курс літератури для 7 класу відповідно до календарно-тематичного планування на 2024-2025 навчальний рік (рівень стандарту) за програмою – 3 уроки на тиждень. Календарно-тематичне планування укладено на основі модельної навчальної програми «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 №883) і Модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти [29,

30]. У межах інтегрованого курсу літератури вивчається дві теми, які містять ознаки фантастичного, а саме: «Літературний детектив», «Світ фентезі».

Крім того, подано розгорнутий план-конспект інтегрованого уроку для 6 класу на тему: «Фантастичні елементи в оповіданні «Запах думки» Роберта Шеклі». Форма нестандартного виду уроку обрана, як ми вважаємо, доречно, адже учні нині активно вивчаються як українську, так і англійську мову. Мова оригіналу художнього твору – англійська, тому проведення уроку вчителем зарубіжної літератури з участю колеги-предметника з англійської мови максимально розширить горизонт очікуваних результатів навчання й пожвавить атмосферу в класі. Відповідно до вимог концепції Нової української школи в методичній розробці уроку, розрахованого на 2 години, послідовно відображена структура сучасного уроку, а саме: зазначено тему, тип, вид уроку з кількістю відведених для цього годин; представлено ключові компетентності (наскрізні лінії), які учні тренуватимуть під час зазначеного уроку, зокрема спілкування державною мовою, спілкування іноземною мовою, математична компетентність, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися, соціальна та громадянська компетентності, екологічна (природна) компетентність, обізнаність та самовираження у сфері культури, ціннісний компонент; окреслено предметні компетентності, зокрема знаннєвий елемент, діяльнісний компонент, чітку структуру уроку (хід уроку) із вказівкою обов'язкові етапи роботи учнів на уроці та обладнання; зауважено на оголошенні мети уроку, що важливо для сучасного покоління дітей із алгоритмічним кліповим мисленням; враховано емоційне налаштування класу на прикладі застосуванні криголамів на мультимедійній презентації уроку; визначено систему вправ як для вчителя зарубіжної літератури, так і вчителя англійської мови; зацентровано увагу на вимогах до оцінювання (система контролю знань), етап рефлексії та формувального оцінювання як обов'язкового складника навчального процесу для учнів 5-7 класів (концепція НУШ).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Американська наукова фантастика у середині ХХ ст. підкорила увесь світ насамперед тим, що література цього жанру не лише розважала незвичними проєкціями футурологічних цивілізацій і моделями людей майбутнього, а й колом гострих питань, на які намагались знайти відповіді письменники-фантасти. Завдяки сучасним підходам, зокрема Cultural Studies і теорії міжкультурної комунікації нині є можливість комплексно дослідити антропологічний аспект фантастичних світів на прикладі творчості Роберта Шеклі. Осердям наукового напрямку Cultural Studies є два погляди, які вказують на інтердисциплінарну специфікацію галузі, що вирізняється все ж таки прикладним характером. Cultural Studies сприяв можливості дослідити культурно-історичні передумови формування жанру «наукова фантастика» у середині ХХ ст. в американському суспільстві. Його актуальність і дієвість виявилась передусім у тому, що під час аналізу художніх творів Роберта Шеклі, а саме оповідань «Запах думки», «Сьома жертва», «Паломництво на Землю» й роману «Злочинна цивілізація» ми чітко окреслили ієрархію цінностей художнього спроектованих футурологічних цивілізацій, визначили і довели, що цивілізація як форма співжиття людей буде можлива, на думку письменника-фантаста, і в майбутньому, однак без суттєвої складової – мистецтва. Цей напрям дозволив комплексно проаналізувати зразки сучасної американської літератури на прикладі творчості Роберта Шеклі, яка належить до жанру «наукова фантастика», і спроектувати важливі навички й уміння для людини майбутнього, визначити антропологічні чинники формування футурологічних цивілізацій та позаземних істот. Зважаючи на історичний аспект, гуманітарні студії, політологічні, психологічні й соціологічні розвідки як елементи Cultural Studies нам вдалось з'ясувати, що вони і формують основний вектор у культурі сьогодення та дозволяють спроектувати особливості співжиття людей на планеті Земля чи фантастичних світах майбутнього.

Завдяки поняттям «когнітивний дисонанс», «культурна дистанція», «інкультурація», «акультурація», що перебувають у полі зору вивчення теорії міжкультурної комунікації нам вдалось проаналізувати поведінкові норми і чинники, які на них впливали, на прикладі персонажів обраних художніх творів Роберта Шеклі: Лерой Кліві («Запах думки»), Стентон Фрелейн («Сьома жертва»), Альфред Саймон («Паломництво на Землю»), Вілл Баррент («Злочинна цивілізація»). Теорія міжкультурної комунікації із застосуванням філологічного, частково імагологічного та дескриптивного методів сприяла означенню особливостей творення образів футурологічних цивілізацій та виокремленню гуманістичних концептів у них. Зауважимо, що Роберт Шеклі сатирично викриває процес переорієнтації цінностей у майбутньому, що можуть призвести до самоліквідації людства. Якщо превалюватимуть прагматичні орієнтири і жага до збагачення (гроші, гострі відчуття), то планета Земля опиниться під загрозою появи цілої верстви злочинців, які згубно впливатимуть на суспільство. Щоправда, у романі «Злочинна цивілізація» письменник-фантаст передбачає, що усіх злочинців із планети Земля висилатимуть на злочинну Омегу, а сама Земля перетвориться на утопічну цивілізацію, у якій право сповідати, а також виносити вердикт щодо подальшого життя ймовірного злочинця отримають роботи – безжальні і по-своєму справедливі об'єкти досягнення людства.

Виявлено, що Роберт Шеклі неодноразово звертається до постановки проблемного питання щодо ідентифікації культурної самобутності й культурної відмінності. Автор намагається показати різні види співжиття земних і позаземних істот у площині: культура – комунікація – мова. Очевидно, що футурологічні цивілізації матимуть специфічні аспекти існування і культурні цінності, що змусять людину майбутнього стати на особистісний процес порозуміння із собою, замислитись над власним світовідчуттям і світосприйняттям із правом морального вибору. Закономірно, що жанр «наукова фантастика» – це завжди художня авторська проекція на майбутнє, яка ґрунтується однак на детальному вивченні письменником сучасних

економічних, політичних, психологічних та соціологічних особливостей груп людей чи навіть субкультур. Саме тому художні твори Роберта Шеклі, які належать до наукової фантастики, є актуальними для вивчення турбулентних подій сьогодення. Вони дають можливість спрогнозувати позитивний чи негативний хід подій у глобалізованому світі, який наче й толерантно, але упевнено нав'язує культурні цінності держав-гегемонів.

Способи домінування, пригнічення і впливу на людську особистість досліджено на прикладі роману Роберта Шеклі «Злочинна цивілізація». З'ясовано, що футурологічний образ злочинної цивілізації Омега повністю відповідає критеріям поняття «цивілізація» у політичному й філософському енциклопедичному розумінні. Тут наявна територія і описано кліматичні умови, охарактеризовано систему ведення господарства з наявністю державних і приватних організацій, проаналізовано державний устрій, специфіку уряду, дії закону і права, вимоги до ідеального громадянина, спроектовані характеристики суспільно-правових відносин, згадані свята державного значення, визначено мову спілкування (англійська), виявлено ознаки духовної культури з гендерними питаннями, міжкультурним розподілом ролей на «свій» та «чужий», підкреслено особливості демографічних процесів (точніше його відсутність), представлено об'єкти досягнень високих технологій – роботи-сповідальники, машини-вбивці, машини-знищувачі гризунів. Релігійна культура на Омезі проповідує авторитет вселенського Зла на відміну від майбутньої утопічної Землі з опертям на Всевишню Любов. Виявлено, що у цивілізаціях майбутнього, на прикладі Омеги у цьому випадку, можливе зникнення важливого складника, який остаточно визначає статут планети як цивілізація – мистецтва. Нам видається це зрозумілим, адже мистецтво містить рекреаційний ресурс відновлення культурного коду нації, сприяє визнанню цінності національної пам'яті, увіковічнює вищі етично-естетичні ідеали в образах, які викликають у людей катарсис – духовне очищення. Якщо ж мистецтво зникне, то цивілізація стане на шлях самознищення, що і відбувалось упродовж історичного процесу з

точки зору цивілізаційного підходу до характеристики суспільств. Помічено, що на злочинній планеті Омезі присутня влада у всіх її проявах: наявні статуси – пеони, мешканці (1,2,3 класи), вільні громадяни, привілейовані верстви та еліта. Однак влада має дещо імперсоналізований збірний образ – чиновники за зачиненими дверима, від волі яких залежить життя людини, а точніше обов'язок жити за правилами «мисливець – жертва». Відповідно футурологічний прогноз Роберта Шеклі щодо майбутнього образу цивілізацій навряд чи можна назвати позитивним, якщо тільки людина не стане на шлях позитивної трансформації й усвідомлення власної самоцінності у світі домінуючих верст, що керуються прагматизмом і тяжіють до превалювання матеріального над духовним.

Крім того, проаналізовано три модельні навчальні програми для 5-7 класів, які навчаються відповідно до вимог Нової української школи (НУШ). Ми з'ясували, що елементам «фантастичного» відведено достатньо уваги, зважаючи на вікову психологію підлітків. За основу для визначення методичного потенціалу теми обрано нестандартний вид уроку, а саме – інтегрований. Такі уроки спрямовані на виявлення міжпредметних зв'язків та спільної проблеми/питання, над яким працює два вчителі предметники, у нашому випадку вчитель зарубіжної літератури та вчитель англійської мови, а також підліткова аудиторія 6 класу. У розробленому інтегрованому плані-конспекті уроку «Елементи «фантастичного» у творчості Роберта Шеклі» для 6 класу ми дотримались вимог щодо структури сучасного уроку в нинішньому освітньому просторі базової школи. Чітко окреслені наскрізні лінії та базові знання, які повинні отримані учні під час вивчення теми, визначено основні етапи уроку, представлена авторська система вправ, яка спрямована на розкриття поняття «фантастичне» і формування у дітей уявлення щодо суттєвої різниці між реальним та уявним, врахована цінність індивідуальної та командної роботи, аспектів формувального оцінювання та етапу рефлексії.

Список використаних джерел

1. Айдачич Д. Футурославія. Літературознавчі огляди про футурофантастику. Київ : КНУ, 2010. 171 с.
2. Баран Г. Утопія і антиутопія як жанри. *Слово і час* Київ : КНУ, 1997. С. 47–52.
3. Бацевич Ф. Тексти фантастичного змісту: модусно-модальні аспекти типології. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць*. Харків, 2020. №52. С. 137– 147.
4. Бебик В. Влада. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 99.
5. Бовсунівська Т. Когнітивна жанрологія та поетика. Київ : КНУ, 2010. 180 с.
6. Бойченко І. Цивілізація. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. – Київ : Абрис, 2002. С. 704.
7. Борківська О. П. Роберт Шеклі та його оповідання «Запах думки». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2016. № 1. С. 17-19.
8. Відповідаємо на запитання: усе про модельні навчальні програми для розробників і шкіл. *Медіа «Нова українська школа»*. URL: <https://nus.org.ua/2021/04/12/vidpovidayemo-na-zapytannya-use-pro-modelni-navchalni-programy-dlya-rozrobnykiv-i-shkil/> (дата звернення: 04.02.2025)
9. Говорунець З. Утвердження сили людської думки у творі Роберта Шеклі «Запах думки». *Зарубіжна література в школах України*. 2020. № 11. С. 24-27.
10. Говорунець З. Гуманістичний зміст і християнські мотиви у творчості Роберта Шеклі за оповіданням «Запах думки». Урок зарубіжної літератури, 6 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2020. № 11-12. С. 45-48.

11. Гузь О. О., Тіхоненко С. О. Орієнтовне планування уроків для 6 класу. Уроки №59-64. *Зарубіжна література в школах України*. 2015. № 3. С. 15-23.
12. Дем'яненко О. О. Світ фантастики Роберта Шеклі очима шестикласника. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3430 (дата звернення: 12.03.2025)
13. Дубинянська Я. Шеклі та ностальгія. *Дзеркало тижня*. Інтерв'ю з Робертом Шеклі від 22 квітня 2005 року. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/shekli_ta_nostalgiya.html (дата звернення: 12.03.2025).
14. Єгорова Ю. М. Фантастика в епоху постмодерну: еволюція жанру. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск VI. С. 235-239.
15. Інтегровані уроки як одна з нетрадиційних форм організації навчання молодших школярів. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01005rdu-2c7c.docx.html> (дата звернення: 27.03.2025).
16. Історія новітньої зарубіжної літератури. Лекція 9. Зарубіжна фантастика XX-XXI століття. URL: http://megalib.com.ua/content/5807_Lekciya_Zarybijna_fantastika_NH_NHI_st.html (дата звернення: 27.03.2025).
17. Кашуба Є. Коли людина перемагає звіра. За оповіданням Роберта Шеклі «Запах думки». Урок зарубіжної літератури, 6 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 5. С. 5-8.
18. Козієва В. В. Віра в перемогу людського розуму в оповіданні Роберта Шеклі «Запах думки». *Зарубіжна література в школах України*. 2015. № 4. С. 40-41.
19. Козієва В. В. У майбутнє по нові відкриття. Оповідання Роберта Шеклі «Запах думки». Спроба герменевтичного аналізу. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2018. № 10. С. 43 - 46.

20. Конєва Т., Пономаренко І. Модель світу й людини в оповіданнях «Усмішка» Р. Бредбері й «Запах думки» Р. Шеклі. *Філологічні науки*, 2015. №20. С. 50 -56.
21. Корицька Г., Омельченко Л. Мовно-літературна галузь. *Нова українська школа у базовій середній освіті: вневнені кроки Запорізької області: науково-методичний посібник* / відп. ред. Т.Є. Гура ; КЗ «ЗОІППО» ЗОР. Запоріжжя : ЗОІППО, 2022. 303 с.
22. Копієвська О. Р. Культурні практики в дискурсі CULTURAL STUDIES. *Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. №2. К., 2019. С. 49-53.
23. Крутофіст С. І. Утвердження сили людської думки в оповіданні в Р.Шеклі «Запах думки». *Зарубіжна література в школах України*. 2015. № 12. С. 62-64.
24. Кудрявська О. Сила людської думки [Текст] : за оповіданням Роберта Шеклі «Запах думки». Урок світової літератури, 6 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2015. № 5. С. 16-18
25. Кульчицький Б. Цивілізаційна стратегія типологізації суспільних економічних систем у контексті пріоритетних концепцій економічної еволюції. *Збірник науково-технічних праць. Науковий вісник*. 2002, вип. 12.8. С. 236-241
26. Мельничук О. Д., Гриців Н. М. Досвід сфери невербального у гуманітарних науках. *Науковий вісник Міжнародного університету*. Сер.: Філологія. 2022., №56. С. 99 – 102.
27. Модельна навчальна програма «Література (інтегрований курс української і зарубіжної). 5 – 6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Т. О. Яценко, І. А. Тригуб); гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 12.07.2021 р. №795).
28. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкач С.І., Шило С.Б.) «Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 №795).

29. Модельна навчальна програма «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І.А.). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 №883).

30. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Ніколенко О., Ісаєва О., Клименко Ж. та інші). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 №883).

31. Мудрак Л. Оповідання Роберта Шеклі «Запах думки». *Зарубіжна література в школах України*. 2014. № 12. С. 59-60.

32. Нікітенко В. О. Гуманізм як фундаментальна тенденція суспільного розвитку: теорія та практика. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Вип.22, 2005. С. 177-185.

33. Омельченко Л., Гутарук Н. Іноземні мови. *Нова українська школа у базовій середній освіті: впевнені кроки Запорізької області: науково-методичний посібник* / відп. ред. Т.Є. Гура ; КЗ «ЗОШПО» ЗОР. Запоріжжя : ЗОШПО, 2022. 303 с.

34. Осадча О. С. Концептуалізація світу в творах української фантастики (друга половина ХХ століття): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова. К., 2016. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/465/aref_Osadcha.pdf (дата звернення: 18.03.2025).

35. Освоєння космосу: початок космічної ери. Рефера: URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/astronom/25813/>(дата звернення: 18.03.2025).

36. Павленко О. Цивілізація. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. – С. 770.
37. Петрінко В. С. Глобалізація як геополітичний фактор зовнішньої політики США. *Регіональні студії*. 2021. С. 91-96.
38. Ребрій О. В. Теорія міжкультурної комунікації: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» факультету іноземних мов. Харків, 2022. 100 с.
39. Ребрій О. Творчий аспект передачі мови персонажів фантастичного твору в англо-українському перекладі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Філологічні науки. 2010. Вип. 89(1). С. 108-113.
40. Світ фантастики: Рей Бредбері та Роберт Шеклі. *Матеріали круглого столу для вчителів світової літератури «Образ майбутнього в літературі. Вивчення творів Р. Бредбері та Р. Шеклі у 6 класі»*. Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка 4 грудня 2014 рік. URL: <https://svitlit.ippo.kubg.edu.ua/?p=428> (дата звернення: 04.02.2025).
41. Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. Ред. В. М. Пічі. К.: «Каравела», «Львів»: «Новий світ – 2000», 2002. 480 с.
42. Тіхомірова О. Роберт Шеклі. «Запах думки». Система уроків зарубіжної літератури, 6 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2020. № 3. С. 31-33.
43. Товканець Г. В. Врахування особливостей міжкультурної комунікації у педагогічній взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 23. С.179-182. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2328/1/%D0%A2%D0%BE%D0%B2%>

D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%2010.pdf (дата звернення: 15. 03.2025).

44. Фантастичні мрії справджуються [Текст] : 90 років від дня народження Роберта Шеклі. *Шкільна бібліотека*. 2018. N 6(червень). С. 55-62.

45. Формацийний та цивілізаційний підходи до розгляду історії. URL: http://megalib.com.ua/content/4744_82_Formaciinii_ta_civilizaciinii_pidhodi_do_rozglyady_istorii.html (дата звернення: 04.02.2025).

46. Хороб С. Концепція власне фантастики в сучасній українській літературі (на матеріалі творів М.І. С. Дяченків та Я. Мельника). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2(34). С. 477-490.

47. «Це рівень» & «Це крінж»: що подобається і не подобається учням та ученицям у програмах із літератури. *Медіа «Нова українська школа»*. URL: <https://nus.org.ua/2024/08/08/tse-riven-vs-tse-krinzh-shho-podobayetsya-i-ne-podobayetsya-uchnyam-ta-uchenytsyam-u-programah-iz-literatury> (дата звернення: 04.02.2025).

48. Шеклі Роберт. Біографія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82_%D0%A8%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D1%96 (дата звернення: 30.12.2024).

49. Шеклі Роберт «Запах думки»: аналіз оповідання. URL: https://dovidka.biz.ua/zapah-du_mki-analiz (дата звернення: 30.12.2024).

50. Шеклі Роберт Запах думки/пер. з англ. В'ячеслава Вишневого. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/nikolenko-world-literature-6-class-2020/23.php> (дата звернення: 30.12.2024).

51. Шеклі Роберт «Запах думки». Літературний паспорт твору: порівняльна таблиця. URL: <https://dovidka.biz.ua/zapah-dumki-analiz> (дата звернення: 05.02.2025).

52. Шеклі Роберт Злочинна цивілізація / пер. з англ. О. Коваленко. К. : Дніпро, 1991. 3-116 с.

53. Шеклі Роберт Паломництво на Землю. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=4347> (дата звернення: 05.02.2025).
54. Шеклі Роберт Сьома жертва/пер. з англ. Романа Ткачука. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=4345> (дата звернення: 05.02.2025).
55. Шелякіна А. В. Сутність і функції проксеміки як невербального засобу спілкування (на матеріалі сучасної англомовної художньої літератури). *Studia Linguistica*. Випуск 6/2012. С. 366-372.
56. Юрченко Р. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/152> (дата звернення: 05.02.2025).
57. Юрчишина М. Виховуємо Ілонів Масків. Вивчення оповідання Роберта Шеклі «Запах думки». *Зарубіжна література в школах України*. 2018. № 10. С. 50-52.
58. Які найважливіші американські цінності? URL: <https://usahello.org/uk> (дата звернення: 05.02.2025).
59. Яремака Н. С. Особливості жанру sci-fi у літературі кін. XIX - поч. XX ст. (на матеріалі творів Р. Бредбері): маг. роб. ...:035 Філологія / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2021. Старобільськ. 78 с. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8685/01.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 05.02.2025).
60. Яремчук Н. Кожна планета живе за своїми правилами. Урок-гра з елементами дослідження за оповіданням Р. Шеклі «Запах думок». *Всесвітня література в школах України*. 2021. № 2. С. 25-27.
61. Bachmann-Medick Doris Cultural turns: new orientations in the study of culture. De Gruyter, Berlin, 2016. 302 p.
62. Bleiler Richard Science fiction writers: critical studies of the major authors from the early nineteenth century to the present day. Charles

- Scribner's Sons: Macmillan Library Reference USA/Macmillan Pub., New York, 1999. 1009 p.
63. Brown L. B. Ideology. Harmondsworth : Penguin Education, 1973. 208 p.
 64. Byrne-Smith Dan Science fiction. Whitechapel Gallery; The MIT Press, London, Cambridge, Massachusetts, 2020. 238 p.
 65. Card Scott Orson, Athans Philip, Lake Jay Writing fantasy & science fiction : how to create out-of-this-world novels and short stories. Writer's Digest Books, Cincinnati, Ohio, 2013. 402 p.
 66. Cowart David, Wymer Thomas L. Twentieth-century American science-fiction writers. Gale Research Co., Detroit, Mich., 1981. 336 p.
 67. Cultural studies: Definition, Aim, Scope, Methodology, Schools and Popular Culture/Department of English. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k0F0ifuXuzs> (дата звернення: 05.02.2025).
 68. Cultural studies.URL: <https://www.britannica.com/science/anthropology> (дата звернення: 05.02.2025).
 69. Dr. Bould Mark Science Fiction Taylor & Francis, 2012. 257 p.
 70. Dr. Vallath Kalyani Cultural studies. Best video for students. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UJ9MtvuaGbE&list=PLEgsyHnggU9OjoivwiKnIHG1Ztm9bxGGJ> (дата звернення: 05.02.2025).
 71. Dr. Woodley Xeturah Cultural Studies: Key Concepts & Foundations (2023)/The Womanist Scholar. Lecture. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tIUjZTlSoL8> (дата звернення: 05.02.2025).
 72. Dr. Woodley Xeturah Introduction to Cultural Studies: Key concepts in Cultural Studies. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FK9MhONotwQ> (дата звернення: 05.02.2025).
 73. Dunn Thomas P. Existential Pilgrims and Comic Catastrophe in the Fiction of Robert Sheckley. Liverpool University Press, 4 Cambridge Street, Liverpool L69 7ZU, 1970. 156 p.

74. Fuery Patrick , Mansfield Nick Cultural studies and critical theory. Oxford University Press, Melbourne, Australia, 2000. 230 p.
75. Hamen Susan E. Science fiction Essential Library, an imprint of Abdo Publishing, Minneapolis, Minnesota, 2017. 112 p.
76. Hall E. T. The Silent Language. Garden City, NY : Doubleday, 1959. 240 p.
77. Hall E. T Representation: Cultural representations and signifying practices, 1957. URL: <https://archive.org/details/dli.ernet.505565> (дата звернення: 24.02.2025).
78. Hoggart, Richard The Uses of Literacy: Aspects of working class life. 1957. 370 p.
79. Horwich Devid Irony and Misunderstanding in the Stories of Robert Sheckley. URL: <http://strangehorizons.com/non-fiction/articles/irony-and-misunderstanding-in-the-stories-of-robert-sheckley/>(дата звернення: 05.02.2025).
80. Jandt Fred Edmund An introduction to intercultural communication: identities in a global community. SAGE Publications, Thousand Oaks, California, 2021. 495 p.
81. Jonas Gerald Robert Sheckley. Writer of Satirical Science Fiction, Is Dead. URL: <https://www.nytimes.com/2005/12/10/books/robert-sheckley-77-writer-of-satirical-science-fiction-is-dead.html> (дата звернення: 05.02.2025).
82. Kelleghan Fiona Classics of science fiction and fantasy literature. Salem Press, Pasadena, Calif., 2002. 698 p.
83. Knapp K. Intercultural Communication in EESE. URL: http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/ia/eese/strategy/knapp/4_st.html (Last assessed: 16.06.2022).
84. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. New York : Kraus Reprint Company, 1978. 223 с.
85. Landis Dan, Bhawuk Dharm P. S. The Cambridge handbook of intercultural training. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2020. 757 p.

86. Limon John The Place of Fiction in the Time of Science. A Disciplinary History of American Writing. Cambridge University Press, New York, 2009. 216 p.
87. Lowell Kristina Cultural competence: elements, developments and emerging trends. Nova Science Publishers, Inc., Hauppauge, New York, 2016. 90 p
88. Mendlesohn Farah The Cambridge companion to Science Fiction. Cambridge University Press, New York, 2003. 295 p.
89. Nelson Valerie J. Robert Sheckley, 77; Writer Blended Satire, Sci-fi. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2005-dec-20-me-sheckley20-story.html> (дата звернення: 05.02.2025).
90. Puschmann-Nalenz Barbara Science fiction and postmodern fiction: a genre study. P. Lang, New York, 1992. 268 p.
91. Rancière Jacques The edges of fiction. Polity Press, Cambridge, UK, 2020. 181 p.
92. Robinson Frank M., Gunnison John , Weinberg Robert E. , Broecker Randy Art of imagination : 20th century visions of science fiction, horror, and fantasy. Collectors Press, Portland, Oregon, 2002. 768 p.
93. Sheckley Robert Odour of Thought. URL: <https://lingualeo.com/en/jungle/robert-sheckley-odour-of-thought-386426> (дата звернення: 05.02.2025).
94. Stableford Brian M. The A to Z of science fiction literature. Scarecrow Press, Lanham, Md., 2005. 441 p.
95. Sumner, William Graham (1906) Folkways. Ginn, Boston. 692 p.
96. Vint Sherryl Science fiction. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2021. 218 p.
97. Watt Sherry Kay The theory of being: practices for transforming self and communities across difference. Routledge, Taylor & Francis Group, New York, NY, 2023. 247 p.
98. White David Cultural Studies: Definitions, Theories and History. Lecture. URL: <https://study.com/learn/lesson/video/cultural-studies-overview-theory.html> (дата звернення: 05.02.2025).

99. Williams Raymond Communications, 1962. 185 p. URL: <https://archive.org/details/dli.ernet.505565> (дата звернення: 24.02.2025).

100. Williams Raymond Culture and Society, 1962. 363 p. URL: <https://cup.columbia.edu/book/culture-and-society-1780-1950/9780231057011/> (дата звернення: 24.02.2025).

ДОДАТОК 1

«Хмаринка слів» (результати опитування за допомогою цифрового застосунку Mentimeter)

«З чим, на Вашу думку, може бути пов'язана наукова фантастика?»

ДОДАТОК 2

Результати візуалізації одного з епізодів фантастичного оповідання Роберта Шеклі «Запах думки» на основі використання цифрового застосунку Leonardo.AI.

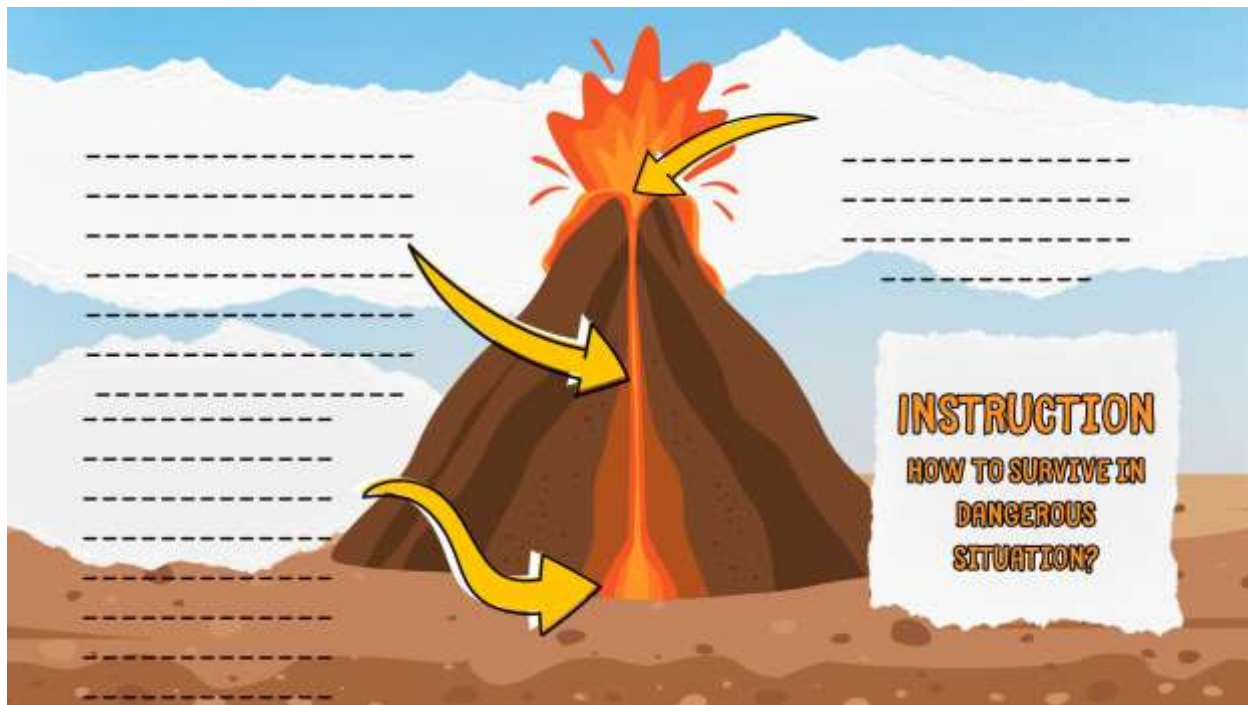

ДОДАТОК 3

Робочий аркуш

для написання інструкцій щодо поведження в екстремальній ситуації

ДОДАТОК 4

Етап рефлексії

Самооцінювання самопочуття

Картка для самооцінювання однокласників

Ім'я однокласника й оцінка _____

Я порадив би йому/їй _____

Найкраще вдалося йому/їй _____